

LIETUVOS KARIUOMENĖS DEZERTYRAI NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVŲ IR VALSTYBINGUMO ĮTVIRTINIMO LAIKOTARPIU 1918–1923 M.

Paulius Pacevičius
Vytauto Didžiojo universitetas

ĮVADAS

Valstybingumas turi savo kainą. Istoriskai susiklosčiusios aplinkybės lėmė, kad XX a. pirmaisiais dešimtmečiais ant senųjų imperijų griuvėsių naujai besikuriančios valstybės turėjo savo valstybingumą įtvirtinti ginklu. Tokiame kontekste ypač svarbūs tampa gyvosios jėgos ištekliai. Dideli gyvosios jėgos nuostoliai – žuvę, suluošinti ar pabėgę kariai – neretai lemia ne tik kovos veiksmų baigtį, bet ir valstybės ateitį. Prie tokių nuostolių priskiriami ir karo tarnybon nestoję šauktiniai ar nuo mobilizacijos besislapstantys piliečiai. Karo tarnybos vengimo priežasčių būna daug ir įvairių. Ne visada tik natūrali baimė žūti ar būti suluošintam kovos lauke atgraso nuo karo prievolės vykdymo. Kartais daug svarbesni yra moraliniai aspektai, pavyzdžiui, vengimas tarnauti okupacinėje kariuomenėje, kas nėra smerktinas dalykas. Ir atvirkščiai, neretai net ir savos kariuomenės kūrimas nesulaukia populiarumo visuomenėje.

Dezertyrų tema Lietuvos kariuomenėje nėra istoriografijos „baltoji dėmė“. Vienas pirmųjų autorių, atkreipusių dėmesį į dezertyrų problemą tarpukario Lietuvos kariuomenėje, Vytenis Statkus 1986 m. Jungtinėje Amerikos Valstijose išleistame leidinyje „Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.“ teigia, kad Kariuomenės teisme daugiausia buvo bylų dėl dezertyravimo, karinės prievolės vengimo, vagysčių atliekant karo prievolę¹. Nagrinėdamas ginkluotųjų pajėgų struktūrą, autorius pateikia

---

¹ Statkus V., *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986, p. 439.

Drausmės bataliono duomenis (1921 m.). Šio bataliono trečiojoje kuopoje buvo bandoma perauklėti dezertyrus. Autorius pažymi, kad būtent ši kuopa buvo didžiausia². Jis daugiausia rėmėsi liudininkų atsiminimais ir tarpukario leidiniu „Karys“ (1918–1940 m.), nes dėl archyvinių fondų neprieinamumo tyrimo galimybės buvo ribotos.

Lietuvai atkūrus valstybingumą suklestėjo Nepriklausomybės kovų laikotarpio tyrimai. Šio laikotarpio tyrimų problematika gana plati. Daugiausia dėmesio skirta kariuomenės organizavimo kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės metu, kariuomenės švietimo, karių tautinio ugdymo klausimams. Dezertyrų tema dažnai apeinama arba paliečiama fragmentiškai kitų Pirmosios Respublikos kariuomenės tyrimų kontekste.

Nemažai dėmesio karo tarnybon nestojusiems šauktiniams skiria Vytautas Lesčius darbe apie Lietuvos kariuomenės ištakas „Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.“ – įvardijami mobilizacijų rezultatai, aptariamas bausmių dydis vengiantiems karo tarnybos ir juos slepiantiems asmenims³. Autorius karo tarnybos vengimo priežastis siejo su kariuomenės aprūpinimo, šauktinių savivokos bei karių švietimo problemomis. Kitas autorius, nagrinėjantis šio laikotarpio tyrimų problematiką, Gintautas Surgailis straipsnyje „Pirmasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas 1920–1940 m.“ pažymėjo, kad 1921 m. 1-ojo pėst. pulko kareivių bėgimas iš dalinio buvo tapęs beveik masiniu reiškiniu. Nurodoma, kad tais metais iš pulko pabėgo 730 kareivių⁴. Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo (1921 m.) darbuotės kontekste dezertyrų problemą aptarė Modestas Kuodys. Šis autorius dezertyrų mažėjimo tendencijas siejo su papildomų teisinių priemonių įtvirtinimu ir efektyviau pradėjusių dirbti institucijų veikla⁵.

Tyrimo „herojai“ – Lietuvos kariuomenės dezertyrai. Dezertyravimas aiškinamas kaip savavališkas pasitraukimas iš tarnybos vietos arba vengimas atlikti karo prievolę. Straipsnyje sąvoka *dezertyr̃rai* (pranc. *Déserteur* – bėglys, išdavikas) vartojama kaip piliečių, vengiančių atlikti karo prie-

² *Ten pat*, p. 55.

³ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 158.

⁴ **Surgailis G.**, Pirmasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas 1920–1940 m. // *Karo archyvas*, t. XXIV, Vilnius, 2009, p. 66.

⁵ **Kuodys M.**, Pirmasis Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimas (1921 m. rugsėjo 20–24 d.) // *Karo archyvas*, t. XXVI, Vilnius, 2011, p.101–102.

volę, visuma. Kalbant apie atskiras grupes (pabėgusius iš dalių, perbėgusius į priešų pusę, nestojusius tarnauti), atsižvelgiama į jų skirtumus.

Šio straipsnio tikslas – aptarti dezertyrų problemą Lietuvos kariuomenėje, įvardyti priežastis, parodyti jos poveikį Lietuvos valstybės ir visuomenės raidai. Straipsnyje, remiantis neskelbta archyvine medžiaga, žvelgiama į Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo aplinkybes ne iš indoktrinuotos pusės, bet per socialinius, ekonominius, kultūrinius veiksmus, asmeninius žmonių išgyvenimus.

Istoriografijoje nusistovėjęs tradicinis kariuomenės istorijos skirstymas, Nepriklausomybės kovas apibrėžiantis 1918–1920 m. laikotarpiu⁶. Nors aktyvūs karo veiksmai Lietuvos teritorijoje baigėsi 1920 m. gale, dėl Vilniaus krašto praradimo santykiai su lenkais liko įtempti ir bet kada vėl galėjo virsti karu. Pasienio zonoje 30 km atstumu nuo demarkacijos linijos ir Lietuvos kariuomenėje, kad ir kur ji būtų, toliau galiojo karo padėtis. Didesni ir mažesni žvalgybiniai išpuoliai ir provokacijos neutraliojoje zonoje tęsėsi iki pat 1923 m. Lenkų istoriografijoje neretai lietuvių ir lenkų teritorinis konfliktas datuojamas 1918–1921 m., o faktinis kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės ir valstybės sienų laikotarpis apibrėžiamas 1918–1923 m.⁷ Taip pat kovų su lenkais laikotarpį datuoja ir Antanas Rukša monografijoje „Kovos su lenkais 1920–1923 m.“⁸. Iš tiesų 1918–1923 m. tarpsnį vertėtų nagrinėti kaip vientisą, nes iki 1922 m. pabaigos Lietuvos kariuomenė nebuvo ženkliai mažinama, pirma reali demobilizacija pradėta vykdyti tik 1923 m., po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos, taip pat tais pačiais metais buvo paskelbtas amnestijos įstatymas, savo noru grįžusius karius atleidžiantis nuo baudmės.

Dauguma darbe panaudotų šaltinių – Lietuvos centriniam valstybės archyve (LCVA) saugomi dokumentų rinkiniai. Tai institucijų, tiesiogiai atsakingų už dezertyravimo prevenciją ir persekiojimą, mobilizacijos klausimus, veiklos dokumentai – Kariuomenės štabo Žvalgybos (Infor-

---

⁶ **Vaičėnionis J.**, 1919–1930 m. laikotarpio Lietuvos kariuomenės tyrimai // *Karo archyvas*, t. XVIII, Kaunas, 2003, p. 340.

⁷ **Rezmer W.**, Tarpukario Lietuvos karinės pajėgos lenkų karinėje istoriografijoje. Esminiai tyrimai ir postulatai // *Karo archyvas*, t. XVIII, Vilnius, 2003, p. 326–327.

⁸ **Rukša A.**, *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės, t. III, Kovos su lenkais 1920–1923 m.*, Cleveland, 1982.

macijų), Mobilizacijos skyrių (f. 929), Valstybės saugumo departamento (f. 378) susirašinėjimo su Vietinės kariuomenės brigados štabu (f. 10) ir komendantūromis dezertyrų, perbėgėlių iš kitų šalių armijų klausimais, taip pat atskirų kariuomenės dalių asmens sudėties, pabėgusių karių statistinės žinios. Specifiniai šaltiniai – asmenų, nuteistų už karinius nusikaltimus, bylos, tardymo medžiaga ir nuosprendžiai. Tokio pobūdžio šaltiniai ypač svarbūs siekiant nustatyti tikruosius tokių nusikaltimų padarymo motyvus ir aspiracijas. Be jau minėtų fondų, šie dokumentai saugomi Kariuomenės teismo prokuratūros (f. 483), Kariuomenės teismo (f. 507), Karo kalėjimo (f.1473), Belaisvių stovyklų valdybos (f. 299) fonduose.

Kita svarbi šaltinių grupė – amžininkų atsiminimai. Nemažai šios grupės šaltinių išleista dar tarpukariu atskirais tomiais⁹. Dalis atsiminimų publikuota tarpukario spaudoje, leidiniuose „Karys“ (1919–1940 m.), „Mūsų žinynas“ (1923–1940 m.), „Karo archyvas“ (1925–1940 m.) ir kt. Ypač reikšmingi eilinių karių, savanorių, žemesniosios grandies vadų atsiminimai, padedantys atskleisti amžininkų požiūrį į nagrinėjamą problemą. Prie šios grupės šaltinių priskirtinas ir plk. Petro Šniukštos straipsnis „Apie dezertyravimą“, publikuotas karo mokslo ir literatūros žurnale „Mūsų žinynas“ 1925 m. Aptardamas dezertyrų problemą Lietuvos kariuomenėje, autorius rėmėsi asmenine patirtimi. Būdamas Kariuomenės (Armijos) teismo pirmininkas, asmeniškai sprendė dezertyrų bylas, todėl jo vertinimuose yra tam tikro, memuaristikai būdingo, subjektyvumo. Kita vertus, karo teisės požiūriu šis darbas galėtų būti priskirtas prie istoriografijos.

Svarbi šaltinių grupė, padėjusi nagrinėti teisinės bazės kūrimo raidą ir baudžiamosios praktikos formavimąsi, – teisės aktai: Laikinosios vyriausybės nutarimai ir įsakymai kariuomenei, susiję su kariuomenės organizacija, mobilizacijomis, taip pat teisės aktai, nustatantys drausminę, administracinę ir baudžiamąją atsakomybę už karių nusikaltimus, skelbiami teisės aktų sąvaduose ir „Vyriausybės žiniuose“ (1918–1940 m.).

---

⁹ *Savanorių žygiai 1. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991; *Savanorių žygiai 2. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991.

LIETUVOS KARIUOMENĖS DEZERTYRAI NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVŲ LAIKOTARPIU 1918–1920 M.

Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, iškilo valstybingumo įtvirtinimo ir teritorijos išsaugojimo klausimas. Vokietijai karą pralaimint, ilgai vyravo nuomonė, kad, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, realios grėsmės besikuriančiai Lietuvos Respublikai neturėtų kilti, todėl reguliari, daugiausia šauktinių, kariuomenė jai nereikalinga. Krašte vis dar veikiant vokiečių okupacinės valdžios struktūroms, net ir tautinės milicijos organizavimas vidaus tvarkai palaikyti buvo gana rimtas iššūkis. Pagrindinis naujos valdžios uždavinys buvo perimti krašto valdymą į savo rankas, sumažinti rekvizicijas, o ateityje, palankiai susiklosčius politinėms aplinkybėms, gausios milicijos pajėgos galėtų būti kariuomenės branduolys. Lietuvos Tarybos pasiūlymą vokiečių okupacinė valdžia sutiko palankiai, bet leidimo steigti miliciją nedavė¹⁰.

1918 m. tapo aišku, kad Vokietija karą pralaimėjo, ir Valstybės Taryba susirūpino Lietuvos kariuomenės organizavimu. Slapta įsteigta Krašto apsaugos komisija parengė projektą, kuriame buvo siūloma kariuomenę organizuoti savanoriškumo principu, nes mobilizacija, neturint parengtų tautinių kadro, paprasčiausiai būtų negalima¹¹. 1918 m. lapkričio 23 d. Ministrų Kabinetai paskelbus įsakymą dėl Lietuvos kariuomenės organizavimo, buvo pradėtos kurti reguliariosios pajėgos. Besitraukiančią vokiečių kariuomenę lydėjo savavaliavimo banga, iš rytų į kraštą skverbėsi bolševikų kariuomenė. Šalies pietuose karines struktūras telkė Lietuvos savarankiškumu nepatenkinti lenkai. Krašte atvirai veikė vokiečių „spartakininkų“ ir Maskvos palaikomi komunistų agitatoriai. Lietuvių kariai buvo kviečiami kovoti su valdžia, už atlygį stoti į Raudonąją armiją¹².

Kylant išorės grėsmei, į valdžios raginimą ginti tėvynę reaguota vangiai. Iš atvykusiųjų savanorių vos pavyko suformuoti dvi kuopas. Tuo metu Lietuvos kariuomenę sudarė apie 100 karininkų, karo valdininkų,

---

¹⁰ Ališauskas K., *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, Čikaga, 1972, p. 49.

¹¹ *Ten pat*, p. 66.

¹² *Ten pat*, p. 90–91.

karo gydytojų ir 50 kareivių¹³. Karo ir okupacijos išvargintoje visuomenėje net ir savos kariuomenės kūrimas nesulaukė reikiamo populiarumo. 1918 m. rudenį [Krašto] Apsaugos komisija konstatavo, kad valstybės sienų apsaugai užtikrinti būtina 60 000 vyrų kariuomenė¹⁴, tačiau 1919 m. slenkstį Lietuva peržengė turėdama tik apie 3000 savanorių¹⁵.

Prasidėjus kovos veiksams su bolševikais, Lietuvos kariuomenė rėmėsi vokiečių (saksų) savanorių pajėgomis. 1919 m. sausio–vasario mėn. vokiečių (saksų) savanorių pajėgas Lietuvoje sudarė apie 4000 vyrų, maždaug tiek pat, kiek tuo metu turėjo visa Lietuvos kariuomenė – apie 4000–4500 savanorių kartu su komendantūrų daliniais¹⁶. Tapo akivaizdu, kad prasidėjus lemiamoms kovoms vien savanorių pajėgoms apginti krašto nepavyks, todėl buvo susirūpinta organizuoti krašto vyrų mobilizaciją.

Pirmasis naujokų (gimusių 1897 ir 1898 m.) šaukimas į Lietuvos kariuomenę Laikinosios vyriausybės įsakymu buvo paskelbtas 1919 m. vasario 13 d.¹⁷ Jis buvo vykdomas etapais nuo vasario 27 d. iki rugsėjo 26 d., atsižvelgiant į karo veiksmų baruose intensyvumą ir galimą prieš grėsmę apskrityse. Pirmieji buvo šaukiami Marijampolės, Alytaus, Seinų (naujokai, paskirti į 1-ąjį pėst. pulką), Vilkaviškio, Naumiesčio/Šakių (paskirti į 2-ąjį pėst. pulką) apskričių vyrai. Pirmasis šaukimas nevyko taip sklandžiai, kaip tikėtasi: iš 17 402 pašauktų į kariuomenę vyrų buvo priimti 6849, o 4802 paprasčiausiai neatvyko į karines komisijas¹⁸. Pašaukti karo tarnybon naujokai neretai išsilakstydavo jau po pirmųjų susirėmimų su priešu.

Po pralaimėtų kautynių prie Alytaus 1919 m. kovo 8 d. buvo paskelbtas Alytaus karo komendanto A. Mikelėno įsakymas visiems 1-ojo pėst. pulko kareiviams, savavališkai iš jo pasitraukusiems kovų su bolševikais metu, iki kovo 15 d. grįžti tęsti tarnybos¹⁹. Taigi, šie kariai minėtame pulke neišbuvo nė mėnesio.

¹³ Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 75.

¹⁴ *Ten pat*, p. 70–75.

¹⁵ Ališauskas K., *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, Čikaga, 1972, p. 88.

¹⁶ Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 40–41.

¹⁷ Naujokų šaukimas kariuomenėn // *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4, p. 4.

¹⁸ Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 158.

¹⁹ Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 62.

Pabėgusių karių skaičiui sparčiai augant, karinė vadovybė buvo priversta imtis griežtų priemonių. 1919 m. rugsėjo 17 d. išleistu krašto apsaugos vadovybės įsakymu karo komendantams buvo pavesta organizuoti neatvykusių į kariuomenę naujokų ir pabėgusių kareivių gaudymą. Tarp mobilizacijos klausimų pastariesiems buvo suteikta pirmenybė. Remiantis šiuo įsakymu, vietos valdžios pareigūnai privalėjo tikrinti šaukiamojo amžiaus vyrų dokumentus, persekioti ir bausti agitatorius, kurstytojus, platinančius melagingas žinias apie mobilizaciją²⁰. Ypač daug pabėgo kareivių iš apskrityų, kuriose karo padėtis nebuvo paskelbta (Kretingos ir Tauragės apskritys), o baudžiamoji atsakomybė už pabėgimą nebuvo tokia griežta²¹.

1919 m. rugsėjo 27 d. Laikinoji vyriausybė patvirtino Laikinuosius šaukimo įstatus, pakeitusius lig tol galiojusius Kariuomenės šaukimo instrukcijas, kuriuose buvo pabrėžta, kad Tėvynės gynimas yra šventa kiekvieno Lietuvos piliečio pareiga. Tą pačią dieną Vyriausybė paskelbė Lietuvos vyrų, gimusių 1896, 1899 ir 1900 m., mobilizaciją.

Tikėdamasi sumažinti dezertyravimo nuostolius, krašto apsaugos vadovybė savo ruožtu išleido įsakymą visiems mobilizuotiems vasario 13 d. įsakymu – neatvykusiems į kariuomenę ir pabėgusiems iš karinių dalinių kariams per 10 dienų atvykti į artimiausias komendantūras. Nurodytu laiku atvykę mobilizuojamieji nebuvo baudžiami. Pasislėpusiems nuo mobilizacijos ar pabėgusiems iš karinių dalinių kariams grėsė baudžiamoji atsakomybė iki 1 m. ir 4 mėn. kalėjimo. Taip pat buvo numatyta bausti civilius, slepiančius dezertyrus²². Tačiau šios priemonės lauktų rezultatų nedavė.

Naujai paskelbta mobilizacija buvo vykdoma nuo 1919 m. spalio 15 d. iki 1920 m. rugpjūčio 29 d. Per šį laikotarpį iš pašauktų 33 649 vyrų į kariuomenę buvo priimti 13 536. Į mobilizaciją neatsiliepė (neatvyko) 8842²³, maždaug kas ketvirtas pašauktasis.

1920 m. rugpjūčio 13 d. buvo priimtas Steigiamojo Seimo pakoreguotas Naujokų šaukimo įstatymas. Jo pagrindu tą pačią dieną pradėta

---

²⁰ Įsakymas Lietuvos kariuomenei, 1919, Nr. 148.

²¹ 1919 09 19 KAM Mobilizacijos dalies viršininko raštas Nr. 2257 krašto apsaugos ministrui // *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 929, ap. 5, b. 14, l. 74.

²² Įsakymas Lietuvos kariuomenei, 1919, Nr. 152 // LCVA, f. 384, ap.1, b. 3, l. 166.

²³ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 159.

Lietuvos piliečių, gimusių 1894, 1895 ir 1901 m., mobilizacija lauktų rezultatų taip pat nedavė – iš pašauktų 7583 vyrų į Lietuvos kariuomenę buvo priimti tik 1822²⁴. Nemažai šauktinių buvo atleisti kaip netinkami karo tarnybai, tačiau daug buvo ir nestojusių. Per paskutinius tris 1920 m. mėnesius iš kariuomenės pabėgo 1769 kariai²⁵, taigi Lietuvos kariuomenė neteko praktiškai tiek pat karių, kiek jų buvo mobilizuota nuo šios mobilizacijos pradžios.

Pabėgusių kareivių iš atskirų dalių skaičius pateikiamas 1 lentelėje.

1 lentelė²⁶

Pabėgusių iš dalių karių skaičius 1920 m.

Dalis	Pabėgusių karių skaičius	Pabėgimo laikotarpis
1-asis pėst. pulkas	585	iki 1920 05 04
2-asis pėst. pulkas	82	iki 1920 12 02
3-iasis pėst. pulkas	315	iki 1920 12 31
4-asis pėst. pulkas	56	iki 1920 05 05
6-asis pėst. pulkas	197	iki 1920 05 03
8-asis pėst. pulkas	52	iki 1920 05 05
1-asis raitelių pulkas	41	iki 1920 05 05

²⁴ *Ten pat*, p. 160.

²⁵ Vietinės kariuomenės brigados vado slapti pranešimai krašto apsaugos ministrui 1920 m. // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 380, l. 99–101, 104–105.

²⁶ Lentelė sudaryta remiantis 1920 01 03 Sąrašu pabėgusių kareivių iš 6-o pėst. pulko // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 130; 1920 05 04 I divizijos štabo viršininko telefonograma Nr. 90^c Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 196; 1920 12 31 3-iojo pėst. pulko vado telefonograma Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 177; 1920 12 02 2-o pėst. pulko vado pareiškimas Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 181; Sąrašas pabėgusių kareivių iš 4-o pėst. pulko (be datos) // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 157; 1920 04 29 Sąrašas pabėgusių kareivių iš 8-o pėst. pulko // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 150; 1920 05 05 I raitelių pulko telefonograma Nr. 3495 Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 198.

Nors Lietuvos kariuomenės puolimas prie Giedraičių buvo sėkmingas, jau kitą dieną Generalinis štabas taip apibūdino padėtį kariuomenėje: „Jeigu nebus imtasi griežtų priemonių dėl dezertyrų gaudymo, tai galų gale išbėgios visa mūsų armija.“²⁷ 1920 m. lapkričio pabaigoje padėtis buvo tokia įtempta, kad Vidaus reikalų ministerija (VRM) buvo priversta sugriežtinti piliečių judėjimo kontrolę. VRM Piliečių apsaugos departamento viršininko įsakymu milicija buvo įpareigota visur tikrinti visų jaunų vyrų dokumentus. Atvykusieji į miestus privalėjo per 24 val. užsiregistruoti milicijos nuovadose, kur buvo tikrinami jų dokumentai apie karo prievolės atlikimą²⁸.

1920 m. vien tik sugautų dezertyrų skaičius siekė 5082²⁹ (žr. 2 lentelę), kai iš viso Lietuvoje tais metais buvo mobilizuoti 31 967 šauktiniai. Taip pat nemažas skaičius krašto vyrų iš viso nestojo kariuomenėn – 1919–1920 m. tokių asmenų (g. 1894–1901) buvo 14 690³⁰. Remiantis šiais duomenimis, galima būtų teigti, kad bendras Lietuvos kariuomenės dezertyrų skaičius vykstant Nepriklausomybės kovoms 1919–1920 m. viršijo 20 000. Pažymėtina, kad Krašto apsaugos ministerijos sudarytos Karių savanorių komisijos nutarimais kariais savanoriais, kurie pirmieji atsiliepė į Lietuvos valdžios raginimą ginti Tėvynę, iš viso buvo pripažinta apie 12 000 asmenų, kartu su šauliais ir partizanais. Dalis jų savanoriais buvo pripažinti jau Nepriklausomybės kovoms pasibaigus³¹.

Viena pagrindinių dezertyravimo priežasčių – siekis išvengti pavojaus gyvybei per kautynes. Vykstant kovos veiksams natūraliai padidėja tikimybė žūti, būti sužeistam, tapti invalidu, o tai dažnam buvo net blogiau negu mirtis. Netekti darbingumo – tai netekti pragyvenimo šaltinio. Todėl natūralu, kad jau pirmųjų kovos veiksmų metu dalis karių bandė išvengti akistatos su priešu. Kaip buvo reaguojama į priešo judėjimą, akivaizdžiai iliustruoja 9-ojo pėst. pulko asmens sudėties pokyčiai lenkams puolant Vil-

---

²⁷ 1920 11 22 Generalinio štabo viršininko plk. Konstantino Kleščinskio pranešimas Vietinės kariuomenės brigados vadui // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 380, l. 91.

²⁸ 1920 11 22 VRM Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Navako aplinkraščio Nr. 39 apskričių viršininkams nuorašas // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 380, l. 107.

²⁹ 1921 03 21 Vietinės kariuomenės brigados štabo viršininko pranešimas Generalinio štabo viršininkui su priedu *Ataskaita veikimo apskričių karo komendantūrų per 1920 metus* // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 51–52.

³⁰ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 161.

³¹ **Aničas J.**, *Nepriklausomybės kovos Pasvalio krašte 1918–1919 metais*, Vilnius, 1997, p. 93.

nių. Įvertinus karo veiksmų eigą ir minėto pulko asmens sudėties pokyčius akivaizdu, kad anaip tol ne kiekvienas karys aiškiai suvokė savo pareigą.

2 lentelė³²

Žinios apie dezertyrus komendantūrose 1920 m.

Komendantūros	Sugautų dezertyrų skaičius	Mobilizuotų naujokų skaičius
Alytaus m. ir apskrities komendantūra	233	1753
Biržų m. ir apskrities komendantūra	129	2187
Ežerėnų m. ir apskrities komendantūra	83	533
Eglaitės m. ir apskrities komendantūra	282	-
Kauno m. ir apskrities komendantūra	150	1096
Kėdainių m. ir apskrities komendantūra	885	1219
Kretingos m. ir apskrities komendantūra	43	1572
Mažeikių m. ir apskrities komendantūra	58	858
Marijampolės m. ir apskrities komendantūra	87	2466
Panevėžio m. ir apskrities komendantūra	948	2412
Raseinių m. ir apskrities komendantūra	143	1250
Rokiškio m. ir apskrities komendantūra	159	637
Šakių m. ir apskrities komendantūra	117	312
Šiaulių m. ir apskrities komendantūra	217	4129
Seinų m. ir apskrities komendantūra	22	938
Tauragės m. ir apskrities komendantūra	182	2219
Trakų m. ir apskrities komendantūra	335	1410
Telšių m. ir apskrities komendantūra	143	1196
Ukmergės m. ir apskrities komendantūra	135	2876
Utenos m. ir apskrities komendantūra	158	2035
Vilkaviškio m. ir apskrities komendantūra	573	869
Iš viso:	5082	31 967

³² Lentelė sudaryta remiantis 1921 03 21 Vietinės kariuomenės brigados štabo viršininko pranešimu Generalinio štabo viršininkui su priedu *Ataskaita veikimo apskričių karo komendantūrų per 1920 metus* // LCVA, f. 929, ap. 1, t. 1, b. 64, l. 51–52.

Gen. L. Želigovskiui pradėjus „maištą“, spalio 8 d. duomenimis, iš pulko buvo pasitraukę 33 kariai. Spalio 9 d. lenkams pradėjus stiprų puolimą, 9-asis pėst. pulkas kartu su kitais lietuvių daliniais buvo priverstas palikti Vilnių ir iki spalio 21 d. veikė palei Vilniaus–Maišiagalos plentą. Spalio 21 d. lenkams veržiantis Širvintų link, pulkas pasitraukė į kitą Neries pusę, pabėgusių karių skaičius pulke išaugo iki 55. Spalio 26 d. lenkai užėmė Giedraičius. Spalio 31 d. 9-ojo pėst. pulko batalionas (kiti batalionai atsargoje) su kitais Lietuvos kariuomenės daliniais pradėjo puolimą Giedraičių kryptimi. Nors lietuviai kautynes laimėjo ir karių ūpas pakilo, iš pulko pabėgusių karių skaičius išaugo iki 113. Dar 80 šio pulko karių buvo laikomi belaisviais, 106 – dingusiais be žinios³³.

Natūralu, kad atokvėpio po mūšių metu vykdavo karo lauko teismų sesijos. Vienoje tokioje sesijoje 9-ajame pėst. pulke svarstyta iš karto apie 30 bylų, kuriose buvo kaltinama už pabėgimą iš kariuomenės, valdiško turto praradimą ir kitus nusikaltimus³⁴.

Didelė problema buvo tai, kad paprasčiausiai trūko laiko mobilizuotiems naujokams apmokyti. Pavyzdžiui, nuo Širvintų iš 1-ojo pėst. pulko pabėgo gana daug mobilizuotų naujokų³⁵. Anot amžininkų, „neretai tokie šiaudadūšiai jau po pirmų kautynių išnykdavo, o vėliau atsirasdavo dalyse, bet jau su dezertyro antspaudu“³⁶.

Šiuo laikotarpiu buvo sunkiai sprendžiamas kariuomenės aprūpinimo klausimas. Net Steigiamąjį Seimą pasiekdavo kareivių skundai, kad juos karinėse dalyse maitina mėsos atliekomis, o „geresnius gabalus pasiima karininkai“. Jie skundėsi net gaunama kareiviška duona – „kas jau kas, o

---

³³ 9-o pėst. pulko vado pranešimas I divizijos vadui „Žinios apie 9-to pėstininkų pulko asmens sudėtį“ // LCVA, f. 509, ap. 1, b. 25, l. 17, 50, 51, 55; **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 303–304.

³⁴ **Šukys A.**, *Du mediniai ir du geležiniai kryžiai. Atsiminimai iš Lietuvos Nepriklausomybės kovų 1919–1921 metais*, London, 1964, p. 333.

³⁵ **Žukauskas J.**, Savo žygius lydėjome linksmomis dainomis // *Savanorių žygiai 2. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 50.

³⁶ **Tamulevičius A.**, Mano smūgis lenkams ties Giedraičiais // *Savanorių žygiai 2. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 88.

mes, žemdirbių vaikai, puikiai pažįstam tikros duonos skonį³⁷. Net karininkų algų reikalai Lietuvos kariuomenėje buvo pradėti svarstyti tik 1918 m. pabaigoje. Minėtu laikotarpiu Lietuvos kariškiai buvo priversti tenkintis vietoj algų gaunamais maisto daaviniais³⁸.

Kita galima dezertyravimo priežastis – viršininkų ir pavaldinių santykiai, ypač aiškiai neapibrėžti teisiškai³⁹. Ankstyvuojų Nepriklausomybės kovų laikotarpiu Lietuvos kariuomenėje nebuvo karinių laipsnių gradacijos – karininkai buvo įvardijami bendrinio žodžiu karininkas – subordinaciją rodė tik pareigybės (kuopos vadas, bataliono vadas ir t. t.). Lietuvos kariuomenėje karinių laipsnių iš pradžių buvo atsisakyta veikiausiai taktiniais sumetimais, siekiant susilpninti komunistų agitaciją prieš Lietuvos kariuomenę ir karininkus⁴⁰. Kariniai laipsniai Lietuvos kariuomenėje buvo įvesti tik 1919 m. rugsėjo 13 d. Laikinajai vyriausybei priėmus Karinių laipsnių įstatymą⁴¹, t. y. praėjus septyniems mėnesiams nuo pirmosios mobilizacijos paskelbimo. Be abejo, tai neprisidėjo prie subordinacijos principo ir karinės drausmės stiprinimo.

1919 m. vasario 7 d. Lietuvos laikinoji vyriausybė patvirtino Laikinuosius valstybės apsaugos įstatus. Jais remiantis buvo paskelbta karo padėtis teritorijose, kur Lietuvos kariuomenė kovėsi su priešais ar tokia grėsmė buvo labiausiai tikėtina. Pirmiausia karo padėtis buvo paskelbta Seinų, Kauno, Alytaus, Vilkaviškio, Marijampolės, Kėdainių ir Kaišiadorių miestuose ir apskrityse⁴². Teritorijose, kuriose paskelbiama karo padėtis, buvo skiriami karo sričių komendantai. Jie turėjo didelius valdžios įgaliojimus – sulaukyti, uždaryti koncentracijos stovykloje ir t. t.⁴³ Viena iš galimų visuomenės neigiamo požiūrio į karo tarnybą priežasčių galėjo būti neribota sričių karo komendantų valdžia, kuria šie disponavo savo nuožiūra.

³⁷ 1921 05 27 KAM Tiekimų viršininko aplinkraštis divizijų vadams, Vietinės kariuomenės brigados vadui ir Generalinio štabo viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 104.

³⁸ **Anušauskas A.**, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*, Vilnius, 1993, p. 16.

³⁹ Pulk. Šniukšta, *Apie dezertyravimą // Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, p. 5.

⁴⁰ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 78.

⁴¹ Laipsnių įstatymas // *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 13, p. 4.

⁴² **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 108.

⁴³ **Statkus V.**, *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986, p. 421.

Visuomenės neigiamą požiūrį galėjo lemti ir lietuvių karininkų iš Rusijos imperijos paveldėta tradicija naudoti kūno bausmes. Plakimas rykštėmis vis dar buvo neretas reiškinys⁴⁴. Siekdama, kad panašūs dalykai neįgautų pagreičio, Vyriausybė buvo priversta imtis konkrečių veiksmų – 1919 m. birželio 18 d. Ministrų Kabinetas išleido viešą atsišaukimą į Lietuvos piliečius, kuriame buvo pažymėta, kad „milicijos ir kariuomenės asmenys, kurie vartoja kūno bausmes, elgiasi neteisėtai“⁴⁵.

1919 m. tikros fronto linijos nebuvo, nebuvo ir nuolatinį kautynių, fronte vyko savotiškas civilių gyvenimas. Pasitaikydavo atvejų, kai kariai paprasčiausiai atimdavo maistą iš gyventojų savo reikmėms. Tokioje terpėje buvo patogų veikti šnipams, agitatoriams, kontrabandininkams, spekuliantams. Perbėgėliai, sulaukę patogaus momento, į priešų pusę išnešdavo ir valdiško turto, išsivarydavo arklių⁴⁶. Tokie perbėgimai į priešų pusę buvo įprastas karo meto reiškinys. Kariuomenės teismo pirmininkas plk. Petras Šniukšta 1925 m. pabrėžė, kad besikurianti Lietuvos kariuomenė komplektuojama iš savanorių, dalis jų buvo netinkami karo tarnybai dėl savo vertybių, moralinių nuostatų. Priimant į tarnybą karius į tai beveik nebuvo atsižvelgiama. Tokie kariai kariuomenėje darė nusikaltimus, o bausmės baimė vertė juos dezertyruoti⁴⁷.

DEZERTYRAI SVETIMŲ VALSTYBIŲ KARIUOMENĖSE, VEIKUSIOSE LIETUVOJE 1919–1920 M.

Dalis lietuvių, pasidavę agitacijai, stojo ir į bolševikų kariuomenę, tačiau didesnių karinių dalinių, sudarytų vien iš lietuvių, bolševikams nepavyko suformuoti. Net bolševikų Žemaičių pulke dauguma karių buvo nelietuviai. Anot amžininkų, „tame pulke susirinkę žydai, žemaičiai, lie-

---

⁴⁴ Raštikis S., *Kovose dėl Lietuvos. Kario prisiminimai*, I dalis, Los Angeles, 1956, p. 143.

⁴⁵ Lietuvos piliečiai! // *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 8, p. 1.

⁴⁶ Raštikis S., *Kovose dėl Lietuvos. Kario prisiminimai*, I dalis, Los Angeles, 1956, p. 143–144.

⁴⁷ Pulk. Šniukšta, Apie dezertyravimą // *Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, p. 5.

tuviai – tokie, kurių vienintelis tikslas – plėsti, žudyti, grobstyti⁴⁸.

Gerokai daugiau bolševikams pavyko suagituoti latvių karių. Tuo metu latvių kariuomenę sudarė apie 30 000 karių, tačiau, anot Lietuvos žvalgybos, jos karinė vertė buvo nekokia. Dėl bolševikų agitacijos ir kritusio karių ūpo didėjo kariuomenės dezorganizacija, kai kurios latvių 11-ojo ir 8-ojo pulkų visos sudėties dalys perėjo pas bolševikus⁴⁹. Pranešimai apie dezorganizacijos didėjimą Latvijos kariuomenėje dažnai sutapdavo su pranešimais apie žydų pogromus Rygoje⁵⁰. Nevengta plėšikauti ir Lietuvos teritorijoje. Antai Ylakuose, Skuodo valsčiuje, Stepono Vitkausko arbatinėje, keturi kareiviai latviai vidury baltos dienos vietos gyventojų akivaizdoje, išlaužę kasą, pagrobė pinigus ir prekių. Dėl tokių išpuolių vietos gyventojų pasitikėjimas tautine valdžia blėso, dauguma jų priekaištavo Lietuvos valdžiai, kad ši apleidusi Žemaitiją⁵¹.

Vietose, kur neveikė Lietuvos kariuomenė, kaip atsakas į bolševikų išpuolius iš vietos gyventojų ėmė formuotis partizanų ir šaulių būriai. Gebėjimas burtis į teritorinius gynybos vienetus ryškiausiai atsiskleidė Pasvalio krašte, kur organizavosi Joniškėlio aplinkinių valsčių partizanai. Dar krašte esant vokiečių kariuomenei, Joniškėlio apskrities vyrai, neapsikentę po Rusijos kariuomenės pasitraukimo čia užsilikusių rusų karių nuolatinių plėšimų ir gąsdinimų, Vokietijos okupacinės valdžios paprašė ginklų⁵². Vykstant Nepriklausomybės kovoms, tarp bolševikų ir bermontininkų užimtų teritorijų čia ėmė ryškėti „niekieno“ žemė. Išnaudodami tarnybos carinės Rusijos kariuomenėje patirtį ir vietos socialinių tinklų tvarumą, Joniškėlio apskrities vyrai sugebėjo susitelkti į gana stiprų teritorinės gynybos vienetą. Žvalgybos skyriaus duomenimis, Joniškėlio apskrityje kovai su bolševikais susibūrė apie 400 vyrų, iš jų apie 100 buvo raitų, batalionas turėjo apie 300–350 šautuvų. Partizanai iš 30 buvusių carinės armijos karininkų suformavo savo štabą⁵³. Kurį laiką čia gyva-

⁴⁸ Petkevičaitė-Bitė G., *Karo meto dienoraštis*, t. 3, 2008, p. 364.

⁴⁹ 1920 11 13 Santraukos žinių apie Latvių kariuomenę // LCVA, f. 929, ap. 2, b. 787, l. 64.

⁵⁰ Žvalgybos skyriaus Žvalgų dalies savaitinė santrauka, 1920 birželio 14–19 d. // LCVA, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 273.

⁵¹ 1920 01 09 Slaptas Žvalgų dalies pranešimas // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 32, l. 13.

⁵² Petkevičaitė-Bitė G., *Karo meto dienoraštis*, t. 3, 2008, p. 140–141.

⁵³ 1919 [?] Žvalgybos skyriaus Žinių dalies pranešimas 13/4 // LCVA, f. 929, ap. 2, b. 752, l. 50.

vo tikra „Joniškėlio respublika“, o kiekviename valsčiuje buvo partizanų kuopa. Joniškėlio partizanams netgi pavyko suagituoti daug bolševikų Žemaičių pulko karių pereiti į Lietuvos kariuomenę – ir jie vėliau kovėsi su tais pačiais bolševikais⁵⁴.

Tačiau vos tik karo veiksmai aprimo, Joniškėlio partizanų batalioną reorganizavus į reguliariosios kariuomenės dalį (jo pagrindu vėliau buvo suformuotas 9-asis pėst. Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulkas) ir perkėlus jį į kitą dislokacijos vietą, prasidėjo dezertyravimas. Joniškėlio bataliono gyvavimo Panevėžyje laikotarpiu (nuo 1919 m. birželio 9 d. iki 1920 m. sausio 1 d.) iš bataliono pabėgo 64 kariai⁵⁵.

Tuo metu išryškėjo būdingas agrarinėms visuomenėms požiūris į „savo žemę“ ir „kito žemę“. Dažno to meto lietuvių Tėvynės samprata apsiribojo tėviške, gimtuoju sodžiumi. Į Raudonąją armiją jie stėjo verčiami būtinybės arba siekdami lengvai pasipelnyti. Dauguma Raudonosios armijos karių buvo ką tik mobilizuoti 40–50 m. vyrai, kurių pagrindinis pragyvenimo šaltinis buvo žemės ūkis. Būtent „nekomunistinės“ dalys, atsisakiusios eiti į mūšį lietuvių bare, sužlugdė antpuolį visu Rytų frontu⁵⁶. Kariauti jie nenorėjo, o ir nemokėjo, todėl dauguma pasidavusių į nelaisvę buvo patenkinti, kad juos internavo⁵⁷. Bolševikų ideologija atmetė privatinės nuosavybės teisę, todėl daugelio pasidavusių agitacijai lietuvių viltys lengvai praturtėti sudužo. Retas žemdirbys galėjo susivilioti kolektyvine žemės valdymo forma. Veikiausiai dėl to jau 1919 m. pavasarį padaugėjo perbėgusių į Lietuvos kariuomenės pusę ir lietuvių kareivių bei karininkų, tarnavusių lietuvių (Pskovo) divizijoje⁵⁸, bet greitai suvokusių bolševikų valdžios neperspektyvumą. 1919 m. Žvalgybos skyriaus duomenimis, apie 80 % visų karo belaisvių, laikomų Lietuvos belaisvių stovyklose, buvo perbėgėliai iš Raudonosios armijos⁵⁹.

---

⁵⁴ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 74.

⁵⁵ 1920 01 15 Joniškėlio bataliono vado pareiškimas Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininkui su priedu „Sąrašas pabėgusių kareivių“ // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 73, l. 95, 97.

⁵⁶ Generalinio štabo pranešimas // *Lietuva*, 1919, Nr. 171, p. 1.

⁵⁷ **Šukys A.**, *Du mediniai ir du geležiniai kryžiai. Atsiminimai iš Lietuvos Nepriklausomybės kovų 1919–1921 metais*, London, 1964, p. 211.

⁵⁸ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 62.

⁵⁹ 1919 09 05 slaptas Žvalgybos skyriaus viršininko pareiškimas Generalinio štabo viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 163.

Ne ką geresnė padėtis 1920 m. buvo ir Lenkijos kariuomenėje. Tuo metu Lietuvos–Lenkijos fronte buvo apie 36 000 lenkų karių. Į Lenkijos kariuomenę buvo mobilizuoti visi 18–21 m. vyrai. Anot Lietuvos karinės žvalgybos, šimtai Lenkijos kariuomenės dezertyrų slapstėsi miškuose⁶⁰. 1920 m. pradžioje dezertyrų skaičius Lenkijos kariuomenėje visame Rytų fronte išaugo iki 14 tūkst.⁶¹

1920 m. pradžioje trys lenkų pulkai sukėlė maištą ir savavališkai paliko bolševikų frontą. Atvykusieji į Vilnių, taip pat ir 34-asis pėst. pulkas, tučtuojau buvo nuginkluoti, kariai išskirstyti po dalis⁶². 1920 m. vasario 25 d. Vilniuje maištavo lenkų 13-asis Vilniaus ulonų pulkas – atsisakė eiti į frontą prieš lietuvius⁶³. Bolševikų agitacija ir žiaurus vadovybės elgesys siekiant suvaldyti pakrikusią kariuomenę dar labiau didino nepasitikėjimą karine valdžia. Padaugėjo perbėgimų dideliais būriais į bolševikų ar lietuvių pusę, taip pat masinių vagysčių, plėšimų, prekybos ginklais atvejų. 42-asis Balstogės lenkų pulkas per trumpą laiką neteko 75 % personalo⁶⁴. Anot perbėgėlio iš šio pulko Juozo Krilavičiaus, dalinyje buvo nemažai lietuvių, beveik visas 1200 karių pulkas buvo suformuotas iš belaisvių ir reemigrantų iš JAV, kiekvienoje pulko kuopoje buvo tik po vieną lenką karininką⁶⁵.

1920 m. I pusmetį iš Lenkijos kariuomenės į lietuvių pusę perbėgo 170 lenkų karių (žr. 3 lentelę). Lietuvos karinės žvalgybos duomenimis, 48 % visų Lenkijos kariuomenės perbėgėlių lietuvių fronte buvo mobilizuoti iš Suvalkų, Vilniaus ir Gardino apskričių, kiti („daugiausia darbininkų luomo“) – 52 % – iš centrinės Lenkijos sričių⁶⁶.

---

⁶⁰ 1920 [balandis] Žinios apie lenkus 1920 balandžio mėn. // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 161–165.

⁶¹ 1920 01 2? Slaptas Žvalgų dalies pranešimas // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 25.

⁶² 1920 02 05 Slaptas Žvalgų dalies pranešimas // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 32, l. 39.

⁶³ 1920 02 28 Slaptas Žvalgų dalies pranešimas // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 62.

⁶⁴ 1920 05 20 Žvalgų dalies pranešimas // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 210.

⁶⁵ Perbėgėlio iš lenkų pusės Juozo Krilavičiaus tardymo lapas Nr. 2 su žyma „Slaptai“ // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 121, l. 56.

⁶⁶ Žvalgybos skyriaus Žvalgų dalies savaitinė santrauka nuo 1920 m. birželio 7 iki 14 d. // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 265.

Perbėgusių lenkų karių skaičius lietuvių fronte 1920 m. sausio–birželio mėn.

1920 m.	Perbėgusių lenkų karių skaičius
Sausis	35
Vasaris	31
Kovas	32
Balandis	25
Gegužė–birželio 14 d.	47

Kovai su dezertyrais į Rytų frontą buvo atsiųstos didelės lenkų žandarmerijos pajėgos⁶⁸, taip pat iš perbėgėlių į lietuvių pusę sužinota, kad greitai lietuvių fronte kariaujančios lenkų dalys bus pakeistos gen. Juzefo Halerio (*Józef Haller*) vadovaujama lenkų armija⁶⁹. Ši armija, veikusi Ukrainos fronte, buvo suformuota daugiausia iš savanorių – samdinių. Manyta, kad austrų karo mokyklos auklėtinis gen. J. Haleris sugebės suvaldyti demoralizuotą kariuomenę.

Dar 1916 m. carinės Rusijos karinei vadovybei leidus formuoti tautiniu pagrindu karines dalis, į lenkų dalis pateko ir nemažai lietuvių: kai kurie – per nesusipratimą, nes kaip katalikai buvo priskirti prie lenkų⁷⁰. Prasidėjus 1917 m. Vasario revoliucijai, šie daliniai grįžo į Lenkiją. Dalis šių dalinių karių vėliau pateko į Vokietijos belaisvių stovyklas, dalis – į organizuojamą lenkų armiją.

Nemažai lietuvių į karinius lenkų dalinius pateko kaip reemigrantai. Iš perbėgėlio Jurgio Jezersko tardymo protokolo: „1910 m. išvykau į Ameriką, kada prasidėjo Europoj karas, tai mane mobilizavo ir aš buvau nuvežtas ant francūziško fronto. Pabaigoj kovo [1919 m.] visus lenkus ir lietuvius sujungė į Hallero armiją ir visus atvarė į Volynę. Prabuvus arti metų, paliuosavo sulig Antantės įsakymo. Dabar kaip lietuvis parėjau į

⁶⁷ Lentelė sudaryta remiantis Žvalgybos skyriaus Žvalgų dalies savaitine santrauka nuo 1920 m. birželio 7 iki 14 d. // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 265.

⁶⁸ 1920 06 13 Žvalgų dalies pranešimas // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 263.

⁶⁹ 1920 01 10 Žvalgų dalies pranešimas // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 786, l. 8.

⁷⁰ Vyr. leit. **Kvedaravičius**, Atskiras lietuvių batalionas // *Karo archyvas*, 1925, Nr. 1, p. 73.

savo šalį.⁶⁷¹

Žinoma faktų, kai lietuvius, okupacinės vokiečių valdžios išvežtus darbam į Vokietiją, grįžtančius į Lietuvą, Varšuvoje mobilizuodavo ir skirdavo į formuojamą Kauno pulką⁷². Lietuvių ir gudų divizijoje, į kurios sudėtį įėjo Kauno pulkas, lietuvių buvo apie 15–18 %⁷³.

Daug lietuvių buvo užverbuota Vokietijos belaisvių stovyklose. 1919 m. balandžio 1 d. duomenimis, 33 belaisvių stovyklose buvo 8154 lietuviai (dar 15-os stovyklų lietuvių sąrašų neturėta). Stovyklose vyko didelio masto lietuvių tautybės belaisvių verbavimo į kitų šalių kariuomenės propagandinės akcijos, čia ypač aktyviai reiškesi rusų ir lenkų karininkai. Dar iki 1919 m. balandžio 1 d. nemažai lietuvių prisidėjo prie lenkų kariuomenės dalinių, vykstančių į Rytų frontą⁷⁴.

Lietuvos valdžia taip pat ėmėsi veiksmų, kad susigrąžintų karo belaisvius į Lietuvą, tikėdamasi išnaudoti pastarųjų karinę patirtį įtvirtinant valstybingumą. 1918 m. Vokietijos valdžios paskelbtais duomenimis, iš viso Vokietijos karo belaisvių stovyklose buvo internuoti 19 709 carinės Rusijos armijos karo belaisviai lietuviai⁷⁵. Lietuvių karo belaisvių grąžinimo reikalais rūpinosi prie Lietuvos Tarybos įsteigta Tremtinių ir belaisvių grąžinimo komisija. Tačiau ne visada sėkmingai. Nuo 1919 m. vasario carinės Rusijos armijos belaisvius į savo globą perėmė Antantės misija⁷⁶, baimindamasi, kad šie nepatektų į Raudonąją armiją. Šis draudimas buvo panaikintas 1919 m. rugpjūčio pradžioje⁷⁷. Prasidėjo lietuvių belaisvių grąžinimo darbai.

Gardiną užėmus lenkams, 1919 m. Vokietijos valdžia sustabdė karo

⁷¹ 1920 03 23 Jurgio Jezersko tardymo protokolas, Alytus // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 121, l. 50.

⁷² 1920 07 10 Tardymas lenkų armijos kareivio Šadeikos Stanislovo, 1-as atsargos batalionas, kpt. Gerulaitis, Marijampolė // *LCVA*, f. 299, ap. 2, b. 30, l. 711.

⁷³ 1920 06 21 Lenkų kareivių Alfonso Savonskio ir Vlodo Maikšako tardymas, 1-as atsargos batalionas, kpt. Gerulaitis, Marijampolė // *LCVA*, f. 299, ap. 2, b. 30, l. 717.

⁷⁴ Kun. V. **Koncevičius**, atašė prie Lietuvos pasiuntinybės belaisvių reikalais, Apžvalga darbuotės Belaisvių grąžinimo skyriaus prie Lietuvos pasiuntinybės Berlyne nuo 1919 m. vasario 28 d. iki rugsėjo 18 d. // *Lietuva*, 1920, Nr. 2–3.

⁷⁵ Lietuviai belaisviai Vokietijoje // *Dabartis*, 1918, Nr. 2, p. 4.

⁷⁶ Dėl lietuvių karo belaisvių Vokietijoje // *Lietuva*, 1919, Nr. 76, p. 4.

⁷⁷ Santarvė nusprendė grąžinti rusams karo belaisvius iš vokiečių // *Lietuva*, 1919, Nr. 172, p. 3.

belaisvių, kilusių iš Gardino gubernijos sričių, gražinimą, motyvuodama tuo, kad Lietuvos valdžia gardiniečių esą nenorinti priimti⁷⁸. Veikiausiai nenorėdama aštrinti padėties, Lietuvos valdžia tokių Vokietijos vadovybės sprendimų neužprotastavo, bijodama, kad gali žlugti galimybė susigrąžinti belaisvius, kilusius iš etninių lietuvių žemių, o lenkai „savuosius“ karo belaisvius net Vengrijoje rinko⁷⁹.

Tiesa, būta pavienių bandymų. 1921 m. vasarį buvo išsiųstas formuojamo Ypatingojo atskirojo gudų („baltgudžių“) bataliono vado plk. Aleksandro Uspenskio raštiškas sutikimas per gudų atstovybę Berlyne patenkinti 42 gudų, gimusių Lietuvoje, esančių belaisvių stovyklose Vokietijoje ir pareiškusių norą stoti į „baltgudžių“ batalioną, prašymą. Tačiau nė vienas iš jų dėl nežinomų priežasčių į batalioną neatvyko. Nepavykus prisi-
kviesti savanorių, imta formuoti batalioną iš mobilizuotų naujokų⁸⁰.

Ši akcija, vykdyta asmenine bataliono vado iniciatyva, susilaukė griežto KAM vadovybės įspėjimo ateityje panašių žingsnių nedaryti⁸¹. Taip reagavo to meto politinė konjunktūra. Buvo rastas ir pretekstas – anoniminis laiškas KAM vadovybei neva „lenkų ir rusų karininkų, tarnaujančių Lietuvos kariuomenėje“, suabejojusių gudų bataliono vado iniciatyvos tikslingumu. Šio „laiško“ autentiškumas kelia rimtų abejonių, tačiau puikiai atskleidžia to meto karinės vadovybės politines nuostatas.

Šiame „laiške“ buvo prašoma nesiųsti plk. A. Uspenskio į frontą ir taip nesudaryti galimybės pereiti į Baltųjų rusų armiją, taip pat užkirsti kelią per jo zoną pulti prieš kavalerijai į Lietuvos kariuomenės užnugarį ir žygiuoti į Kauną. Anot teksto „autorių“, lenkų noras buvo užimti Lietuvą kaip savo žemę, o Rusijos monarchistai matė Lietuvą kaip vienintelę galimybę turėti nuolatinę savo kariuomenės bazę žygiui į Maskvą. Esą dėl to dar 1919 m. sutartimi rusų monarchistai atidavė katalikiškąsias Lietuvą ir Baltarusiją lenkams, savo ruožtu lenkai įsipareigojo padėti atkurti

---

⁷⁸ **Pavlova M.**, *Lietuvos Respublikos politika karo belaisvių atžvilgiu 1919–1923 m.*, magistras darbas, VDU, 2006, p. 33.

⁷⁹ **Mažylis P.**, Nelaisvės keliais (1914–1919 m. atsiminimai) // *Mūsų žinynas*, 1931, t. 21, p. 160.

⁸⁰ 1921 04 03 Baltgudžių atskiro bataliono vado plk. Uspenskio slaptas pranešimas Generalinio štabo viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 85.

⁸¹ 1921 04 22 Generalinio štabo viršininko (?) pranešimas Baltgudžių bataliono vadui // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 86.

„Didžiąją Rusiją“⁸². Tokia reakcija veikiausiai kilo iš nesenos karčios partitės, kai lenkai nuginklavo Gardine stovėjusią Lietuvos kariuomenės gudų kuopą, o dalį lietuvių ir gudų karių sugebėjo pervilioti į Lenkijos kariuomenę⁸³.

Nemažai gudų, kaip, beje, ir lietuvių, tautybės karių tarnavo lenkų kariuomenėje, dvi lenkų divizijos net buvo vadinamos „lietuvių-gudų“ divizijomis. Dalis į lenkų kariuomenę stojo savanoriais manydami, kad Lietuvos valstybė ilgai neatsilaikys, vėliau pabėgdavo iš lenkų kariuomenės⁸⁴. Anot amžininkų, buvo ir tokių atsitikimų, kai vienas brolis stojo į lenkų kariuomenę, o kitas – į lietuvių, bandydami sužinoti, kur bus geriau. Tačiau greitai daug legionierių dezertyravo ir stojo savanoriais į Lietuvos kariuomenę⁸⁵.

Ypač dviprasmiškoje padėtyje atsidūrė buvusios lietuviškosios Užnemunės (Suvalkų gubernijos, ilgainiui imtos vadinti Suvalkija) vyrai. Dėl šio krašto ypatumų regiono lietuviai gana gerai psichologiškai galėjo jaustis Lenkijos kariuomenėje. Ilgą laiką buvusios Lenkijos karalystės (*Królestwo Kongresowe, Królestwo Polskie*) sudėtyje Užnemunės gyvenimas šiek tiek skyrėsi nuo kitų lietuvių žemių, okupuotų Rusijos imperijos (Vilniaus, Kauno gubernijų), gyvenimo. Užnemunėje okupacinis režimas buvo švelnesnis, valstiečių padėtis ir gyvenimo sąlygos – geresnės negu kitose okupuotose lietuvių žemėse. Anksčiau negu kitose Lietuvos dalyse valstiečiai buvo atleisti nuo baudžiamos, valsčių reforma ir didesnės galimybės Užnemunės (Suvalkijos) valstiečių vaikams siekti mokslo sudarė sąlygas to regiono lietuviams įgyti daugiau administracinės patirties⁸⁶. Sparčiau nei likusioje Lietuvoje buvo plėtojama prekyba ir verslas, kilo kultūra ir žemės ūkis, daugiau vaikų baigdavo mokslus (taip pat ir aukštuosius). Tuo metu susieti savo ateitį su Lenkijos valstybe galėjo atrodyti

⁸² Rankraštinis tekstas „Slaptai nuo rusų ir lenkų karininkų, Lietuvos kariuomenėje tarnaujančių“ [be datos] // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 92.

⁸³ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, p. 331.

⁸⁴ 1920 [be datos] Janušo Romualdo tardymo protokolas // *LCVA*, f. 299, ap. 2, b. 30, l. 318.

⁸⁵ **Stašaitis J.**, Dvarininkų žmonės nekentė // *Savanorių žygiai 2. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 231.

⁸⁶ **Šenavičius A., Smalskys V.**, Administraciniai pertvarkymai Užnemunėje (1795–1915 m.) // *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 28, Kauno technologijos universitetas, Mykolo Romerio universitetas, 2009, p.104.

priimtinesnis variantas, nei susieti su Lietuva, kurią tuoj užims bolševikų kariuomenė. Kita vertus, būtent iš šio regiono buvo kilę nemažai karininkų ir valdininkų, pirmąjį tarpukario Lietuvos egzistavimo dešimtmetį užėmusių daug atsakingų administracinių postų įvairių lygių Lietuvos valstybės institucijose.

Perbėgimai iš lenkų kariuomenės nesiliovė ir aktyviems karo veiksmams pasibaigus. Lenkų valdžia užgrobtą Vilniaus krašto vyrus mobilizuodavo kartu su kitais. Daugelis lietuvių ir gudų naujokų tuoj pat paskelbus mobilizaciją ar naujokų šaukimą bėgdavo Lietuvon. Karinė Lietuvos vadovybė kurį laiką gana rezervuotai žiūrėjo į perbėgėlius iš Vilniaus krašto: visi atbėgę į Lietuvą buvo laikomi neteisėtai perėjusiais demarkacijos liniją, o pabėgę iš lenkų kariuomenės – siunčiami į belaisvių stovyklą. Išimčių nebuvo daroma net tiems, kurie atbėgo, kad įstotų į Lietuvos kariuomenę. Tik 1922 m. pavasarį buvo pradėta svarstyti galimybė pastaruosius „palankiau sutikti“, priimtus savanoriais perbėgėlius iš Vilniaus krašto skirti į vieną dalį ir taip nesudaryti galimybių šnipinėti⁸⁷.

Padėtis frontuose nagrinėjamu laikotarpiu rodo, kad asmens apsisprendimas neretai priklausė ne tik nuo lemtingai susiklosčiusių aplinkybių, siekio įgyvendinti praktinius interesus, bet ir nuo tautinės savivokos.

TIKSLINIŲ MOBILIZACIJŲ EIGA

Kuriantis Lietuvos kariuomenei į Vyriausybės šaukimus greičiausiai atsiliepdavo krašto jaunuomenė. Anot amžininkų, užsirašyti savanoriais daugelį skatino žadami socialiniai pertvarkymai, žemės reforma ir dvarų panaikinimas⁸⁸. Širvintų komendantūros duomenimis, 1919 m. rugsėjo mėn. iš 67 savanorių 25 buvo pasiturinčių ar vidutinių ūkininkų vaikai, o 38 – ūkio darbininkai ir smulkūs, neturtingi ūkininkai (iš jų

---

⁸⁷ 1922 04 29 Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus Žvalgų dalies pareiškimas Nr. 245 ž. d. Generalinio štabo viršininko I padėjėjui // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 416, l. 10.

⁸⁸ **Ruseckas P.** Kariuomenės kūrimas ir karai (įvadinis straipsnis) // *Savanorių žygiai 1. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 14.

25 beraščiai)⁸⁹. Marijampolės apskrityje labai aktyvūs buvo moksleiviai: „Dvi paskutiniosios klasės užsidaro, nes nebelieka mokinių: savanoriais išeina kone visa aštuntoji klasė, dauguma iš septintosios, taip pat daug išeina ir žemesniųjų klasių, kuriems tik amžius leido.“⁹⁰ Kitur gyventojų aktyvumas priklausė nuo Lietuvos kariuomenės judėjimo. Alytaus apskrityje į Lietuvos kariuomenę per dvi dienas savanoriais užsirašė 530 vyrų⁹¹. Paskelbus pirmąsias mobilizacijas, savanorių skaičius Lietuvos kariuomenėje natūraliai sumažėjo. Šaukiamųjų metų vyrai buvo mobilizuojami, todėl savanoriais tuo metu priimami tik nešaukiamųjų metų. Stoję kariuomenėn iki mobilizacijos buvo ir toliau laikomi savanoriais. 1920 m. duomenimis, Lietuvos kariuomenėje savanoriais tarnavo 18–24 m. vyrai, daugiausia buvo 20 ir 22 m. savanorių (atitinkamai 365 ir 132) (žr. 4 lentelę).

4 lentelė⁹²

Lietuvos kariuomenės savanorių skaičius pagal amžių 1920 m.

Gimimo metai	Užregistruotų komendantūrose skaičius
1894	5
1895	17
1896	365
1897	76
1898	132
1899	70
1900	78

⁸⁹ **Mačiuika A.**, Lietuvos rytų sargyboje II // *Savanorių žygiai 1. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 279.

⁹⁰ **Povilaitis P.**, Nuo gimnazijos suolų iki Širvintų pergalės // *Savanorių žygiai 1. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 230.

⁹¹ 1919 05 26 Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus Žinių dalies pranešimas 13/4 // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 752, l. 71.

⁹² Lentelė sudaryta remiantis 1920 m rugsėjo mėn. dokumentu – „Žinios apie tarnaujančius savanorius sulig gimimo“ // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 130.

Lietuvos kariuomenės dezertyrai Nepriklausomybės kovų
ir valstybingumo įtvirtinimo laikotarpiu 1918–1923 m.

1901	2
Nepažymėtų metų	191
Iš viso	936

Pirmieji naujokų šaukimai ir mobilizacijos į Lietuvos kariuomenę parodė, kad nestojusių naujokų skaičius 1919–1920 m. sudarė daugiau nei ketvirtadalį pašauktų į kariuomenę krašto vyrų skaičiaus (žr. 5 lentelę).

5 lentelė⁹³

Nestojusių į kariuomenę naujokų, gim. 1896–1900 m., skaičius

Šaukimai ir mobilizacijos naujokų, gimusių	Nestojusių naujokų %
1896, 1899 ir 1900 m.	26,27 %
1897 ir 1898 m.	27,59 %
1896, 1897, 1898, 1899 ir 1900 m.	35,52 %

Naujajai valdžiai itin sunkiai sekėsi surinkti pakankamai kompetentingų valdininkų, jauna Lietuvos valstybė neturėjo ekonominės ir politinės veiklos patirties. Stokojant tautinių kadro visose valdymo srityse, trūkstamų valdininkų skaičių kariuomenėje siekta kompensuoti vykdant tikslinių grupių mobilizacijas. Pirmieji buvo pašaukti karininkai, karo valdininkai, puskarininkiai, tarnavę svetimų šalių kariuomenėse, iki 45 m.

Tautinio karininkų korpuso, koks formavosi Rusijos valdomoje Lenkijos karalystėje, įtvirtinant valstybingumą, Lietuva neturėjo. Ir nors po 1830–1831 m. sukilimo Lenkijos karalystė neteko valstybės statuso, seimo ir savo kariuomenės, dėl Rusijos karinių pertvarkymų (reforma vyko 1862–1874 m.), kai buvo pereita nuo iki tol buvusio prievartinio rekrūtų rinkimo prie visuotinės karo prievolės, o karininkais galėjo tapti ne tik bajorai, bet ir kitų luomų atstovai, baigę gimnazijas. Dėl aktyvios rusinimo politikos Lietuvoje vietos gyventojams galimybės siekti mokslo buvo labai ribotos. Karininkus Lietuvos valstybė „paveldėjo“ iš kitų valstybių

⁹³ Lentelė sudaryta remiantis: **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 156–159.

ginkluotųjų pajėgų, daugiausia – iš tarnavusių Rusijos imperijos kariuomenėje⁹⁴.

Daugumą būsimų Lietuvos kariuomenės karininkų sudarė lietuviai jaunuomenė, 1916 m. atsiliepusi į vadinamuosius studentų šaukimus ir pasinaudojusi proga baigti karo mokslus Rusijos karo mokyklose. Tokia proga lietuvių jaunimui atsirado Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, pirmajai karo bangai nušlavus Rusijos kadrinių karininkų korpusą. Karininkai buvo rengiami paskubomis, suteikti aukštąjį profesinį išsilavinimą būsimiems karininkams buvo netikslinga, nes visas įdirbis galėjo žlugti jau per pirmąją ataką kur nors Rytų Galicijoje.

Todėl į Lietuvos kariuomenės vadovybę buvo įtraukta nemažai rusų tautybės aukštų karininkų. Anot amžininkų, tais laikais aukšto rango karininkas, kalbantis gryna lietuvių kalba, buvo tikra retenybė⁹⁵. Dar 1919 m. spalį aukštas pareigas ėjęs karininkas Konstantinas Kleščinskis net nebuvo priėmęs Lietuvos pilietybės⁹⁶. Kad į kariuomenę būtų priimtas Juozas Kraucevičius, užteko, jog jis moka lietuvių kalbą. 1922 m. šis Lietuvos kariuomenės generolas leitenantas dar nebuvo pristatęs pilietybės liudijimo⁹⁷.

Etnolingvistiniu pagrindu besikurianti Lietuvos valstybė nesugebėjo paskui save patraukti dalies krašto elito – lenkakalbės bajorijos. Ši mobilizacija vietos lenkakalbiams dvarininkams buvo nemaloni staigmena. Grįžę iš Rusijos, iš Juzefo Dovboro-Musnickio (*Józef Dowbor-Muśnicki*) vadovaujamo I lenkų korpuso, dauguma prisišliejo prie karinės P.O.W. (*Polska Organizacja Wojskowa*). Jų įsitikinimu, Lietuva, kaip atskira valstybė, ilgai išsilaikyti negalės. Todėl, paskelbus mobilizaciją, atvirai priešinosi tautinės valstybės vizijai ir neprisidėjo prie Lietuvos kariuomenės kūrimo. Vieni nuo mobilizacijos bėgo į Lenkiją, stojo į legionus, arba į Gardine gen. Vaclavo Ivaškevičiaus (*Wacław Iwaskiewicz*) organizuojamą lietuvių-gudų diviziją. Kiti laikėsi nuošaliai arba stojo į Lietuvos ka-

⁹⁴ Statkus V., *Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918–1940 m.*, Chicago, 1986, p. 689.

⁹⁵ Šukys A., *Du mediniai ir du geležiniai kryžiai. Atsiminimai iš Lietuvos Nepriklausomybės kovų 1919–1921 metais*, London, 1964, p. 357.

⁹⁶ 1919 10 [?] Generalinio štabo viršininko gen. ltn. Nastopkos raštas Nr. 2797 II brigados vadui karininkui K. Kleščinskiui // LCVA, f. 510, b. 7, l. 23.

⁹⁷ 1922 01 18 Generalinio štabo Rikiuotės skyriaus viršininko raštas Kanceliarijos skyriaus viršininkui // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 141, l. 5.

riuomenę, siekdami susilpninti jos karines pajėgas iš vidaus ir palankiai susiklosčius aplinkybėms ginkluota jėga paremti Lenkijos kariuomenės įsiveržimą⁹⁸.

1919 m. vasario 15 d. buvo paskelbta karininkų, karo valdininkų ir puskarininkų iki 45 metų mobilizacija. Atvyko vos 400 vyrų, o laukta 800–1000⁹⁹. Lietuvoje šiuo laikotarpiu buvo pakankamai žmonių, turinčių karinės patirties (žr. 6 lentelę). Tiesa, aukšto rango karininkų trūko, tačiau vidurinės ir žemesniosios grandies vadų ir viršininkų turėta nemažai – 1273. Tačiau į mobilizaciją atsiliepė kiek mažiau nei trečdalis.

6 lentelė¹⁰⁰

**Žinios apie karininkus, g. 1870–1900 m.,
tarnavusius svetimų šalių kariuomenėse**

Registruotų komendantūrose karininkų skaičius	
Karininkų	112
Karo valdininkų	77
Puskarininkų	982
Viršilų	102

Tokio mažo aktyvumo priežastis – daugelis jau buvo užsirašę savanoriais¹⁰¹. Dalis karininkų ir karo valdininkų, tarnavusių Rusijos armijoje, Vyriausybės nutarimu buvo priskirti Krašto apsaugos ministerijai pagal 1919 m. sausio 5 d. valdininkų mobilizaciją. Dalis organizavosi į teritorinius gynybos vienetus, kaip kad Joniškėlio apskrityje. Tačiau net ir tai neatsvėrė frontuose juntamo jų poreikio. 1919 m. rugsėjo 17 d. laikinai einantis krašto apsaugos ministro pareigas karininkas Povilas Žadeikis

⁹⁸ Vyr. leit. **Gužas**, Atsiminimai iš Kauno karo komendantūros darbų 1919 m. vasario–kovo mėn. // *Karo archyvas*, 1925, Nr. 1, p. 198–199.

⁹⁹ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 157–159.

¹⁰⁰ Lentelė sudaryta pagal: „Statistinės žinios apie kariškius, tarnavusius svetimų šalių armijose, g. 1870–1900 m., užsiregistravusius apskričių komendantūrose (be datos) // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 125.

¹⁰¹ **Ališauskas K.**, *Kovose dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, t. 1, Čikaga, 1972, p. 88.

konstatavo, kad yra „daug nestojusių sulig mobilizacija karininkų, karo valdininkų, karo gydytojų ir jų padėjėjų“¹⁰². Kiek anksčiau karinė vadovybė įsakė visiems karininkams, karo valdininkams, medicinos, veterinarijos gydytojams ir jų padėjėjams nedelsiant per savo dalių vadus atsiųsti į Krašto apsaugos ministerijos Mobilizacijos skyrių savo asmens liudijimus (pasus), kuriais naudojosi iki šaukimo į kariuomenę¹⁰³. Matyt, taip siekta apriboti pastarųjų judėjimo laisvę arba galimybę išvykti į užsienį.

Nemaža dalis lietuvių tautybės karininkų 1919 m. pabaigoje tarnavo kitų šalių – Vokietijos, Lenkijos, Ukrainos, Latvijos, Estijos – kariuomenėse, taip pat Sibire ir Šiaurės Kaukaze veikusiose antibolševikinėse pajėgose. Dalis tarnybą pasirinko savo noru, kiti – priversti nepalankiai susiklosčių aplinkybių. Išformuojant Atskirąjį lietuvių batalioną Vitebske, dalis lietuvių karininkų liko, susirado privačią tarnybą. Kiti, iš lietuvių karių, grįžusių į Lietuvą, sužinoję, kad vokiečių valdžia tokius siunčia į belaisvių stovyklas, grįžti į Lietuvą jau bijojo ir, neradę kito pragyvenimo šaltinio, stojo į Raudonąją armiją¹⁰⁴. Krašto apsaugos ministras Antanas Merkys raštu kreipėsi į užsienio reikalų ministrą Augustiną Voldemarą, prašydamas imtis diplomatinių priemonių, kad šie karininkai kuo greičiau būtų grąžinti į Lietuvą¹⁰⁵.

Lenkų kariuomenei, vadovaujamai gen. Liucjano Želigovskio (*Lucjan Żeligowski*), artėjant prie Vilniaus, 1920 m. spalio 15 d. Steigiamasis Seimas priėmė naują Puskarininkų mobilizacijos įstatymą¹⁰⁶. Buvo mobilizuojami rikiuotės ir ne rikiuotės puskarininkiai, tarnavę Lietuvos ir kitų šalių kariuomenėse, gimę 1885–1900 m. Po šios mobilizacijos paskelbimo Lietuvos kariuomenėje tarnavo 1180 puskarininkų¹⁰⁷. Lietuvos komanantūrose buvo užregistruota iš viso 20 388 vyrai, tarnavę svetimų šalių armijose, daugiausia pėstininkų, tačiau nemažai ir specialiųjų dalių ei-

¹⁰² Įsakymas Lietuvos kariuomenei, 1919, Nr. 148.

¹⁰³ Įsakymas Lietuvos kariuomenei, 1919, Nr. 136.

¹⁰⁴ Vyr. leit. **Kvedaravičius**, Atskiras lietuvių batalionas // *Karo archyvas*, 1925, Nr. 1, p. 88.

¹⁰⁵ 1919 08 13 krašto apsaugos ministro Antano Merkio raštas Nr. 828 užsienio reikalų ministrui // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 4. l. 9.

¹⁰⁶ Puskarininkų mobilizacija // *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 49, p. 1.

¹⁰⁷ Sąrašas puskarininkų, mobilizuotų ir paskirstytų į žemiau pažymėtas kariuomenės dalis // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 147–149.

linių – kavalerijos, artilerijos, inžinerijos – apie 2500¹⁰⁸, kurių patirtis ir kvalifikacija, trūkstant puskarininkių, galėjo būti naudinga (žr. 7 lentelę).

7 lentelė¹⁰⁹

**Kareivių, g. 1870–1900 m., tarnavusių svetimų
šalių kariuomenėse, duomenys**

Pėstininkų eilinių	14 751
Raitelių eilinių	462
Artilerijos eilinių	1 442
Inžinerijos eilinių	603
Sanitarijos eilinių	318
Ne rikiuotės	1 399
Lakūnų	11
Jūreivių	4
Kapitonų	1
Telegrafistų	5

Mažas mobilizuotų karininkų, karo valdininkų ir puskarininkių skaičius vertė ieškoti kitų būdų, kaip užpildyti trūkstamų karinių kadro nišą. 1919 m. gegužės 26 d. buvo paskelbta vadinamoji Inteligentų mobilizacija kariniams kadrams rengti. Buvo mobilizuojami visi Lietuvos piliečiai, baigę ne mažiau kaip 4 gimnazijos ar kitų mokyklų klases, taip pat 1894–1900 m. gimę aukštųjų mokyklų studentai. Mobilizacija vyko iki rugpjūčio 21 d. Atvyko 707 mobilizuotieji. Neturime duomenų, kiek jų buvo priimta į kariuomenę ir kiek šių mobilizuojamųjų metų vyrų iš viso buvo užregistruota komendantūrose. Tačiau kitais metais, 1920 m. spalio 20 d., buvo paskelbta dar viena mobilizacija. Vadovaujantis Steigiamojo Seimo priimtu Šaukimo ir mobilizacijos įstatymu buvo vykdoma vyrų,

---

¹⁰⁸ Statistinės žinios apie kariškius, tarnavusius svetimų šalių armijose, g. 1870–1900 m., užsiregistravusius apskričių komendantūrose (be datos) // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 125.

¹⁰⁹ Lentelė sudaryta pagal: „Statistinės žinios apie kariškius, tarnavusius svetimų šalių armijose, g. 1870–1900 m., užsiregistravusius apskričių komendantūrose (be datos) // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 125.

gimusių 1892, 1893 ir 1901 m. ir baigusių ne mažiau kaip 4 gimnazijos klases, mobilizacija. Karo prievolę turėjo atlikti visi, kurie buvo atleisti nuo Inteligentų mobilizacijos. Šis įstatymas nebuvo taikomas seminarijų, matininkų kursų ir užsienio aukštųjų mokyklų studentams nuo 5-o semestro (faktiškai dar besimokantiems).

Generalinio štabo duomenimis, Lietuvos vyrų, gimusių 1892–1901 m. ir baigusių ne mažiau kaip 4 gimnazijos klases, užregistruotų kometantūrose, iš viso buvo 1129. Daugiausiai Kauno apskrityje – 400, Marijampolės apskrityje – 131, Panevėžio apskrityje – 118, Biržų apskrityje – 72. Didesnė dalis šios kategorijos vyrų buvo priskirti prie Krašto apsaugos ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, kitų valstybės institucijų pagal Valdininkų mobilizaciją. Keli šimtai buvo moksleiviai¹¹⁰. Lietuvos kariuomenėje tarnavo 301 mobilizuotas inteligentas¹¹¹. Atrinkti kariai buvo skiriami į Inteligentų kuopą prie Žvalgybos skyriaus. Į Inteligentų kuopą buvo skiriami savanoriai ir šauktiniai, baigę ne mažiau kaip 4 klasių gimnazijos programą. Likviduojamos Inteligentų kuopos, 1920 m. duomenimis, sąrašuose buvo 30 karių nuo 18 iki 26 m. 17 karių išsilavinimą buvo įgiję Lietuvoje, taip pat 17 karių mokslus baigę arba tęsę Rusijoje: Minske, Maskvoje, Voroneže, Riazanėje, Dinaburge, Charkove, Smolenske, Rygoje, Petrapilyje, Ivano-Voznesenske¹¹². Šios mobilizacijos įgyvendinti iki galo nespėta, todėl lieka neaiškus galutinis santykis su kitų šauktinių kategorijomis.

Gyventojų, turinčių 4 klasių gimnazijos išsilavinimą, skaičius Lietuvoje nebuvo didelis. Daugelis buvo susiję akademiniais ar giminystės ryšiais ir sudarė gana uždara ratą. Tokio skaičiaus išsilavinusių žmonių vos pakako tautinei biurokratijai sudaryti, tuo labiau kariniams kadrų rengti. Dar 1923 m. nesant pakankamo skaičiaus kandidatų savanorių Karo mokyklai sukomplektuoti, KAM vadovybė vos ne prievarta ėmė rinkti kadrus. Visos karinės dalys ir įstaigos privalėjo per gana trumpą laiką surinkti ir perduoti KAM Mobilizacijos skyriui žinias apie tarnau-

¹¹⁰ Žinios apie vyrus, g. 1892–1901, turinčius mokslo ceną ne mažiau kaip 4 kl. gimnazijos (be datos) // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 138.

¹¹¹ Žinios apie mobilizuotus inteligentus ir tarnaujančius savanorius nešaukiamųjų metų (be datos) // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 160.

¹¹² Inteligentų kuopos asmens sudėtis // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 258, l. 128–157.

jančius kariuomenėje vyrus, turinčius ne žemesnį kaip 4 klasių gimnazijos išsilavinimą¹¹³.

Išsilavinusių žmonių trūko ne tik kariniams kadrams rengti – stokota ir tikslinių profesijų specialistų, ypač karo gydytojų. 1919 m. balandžio mėn. buvo paskelbta Medikų mobilizacija – šios profesijos atstovų iki 45 m. šaukimas. Nors karo komendantūrose užregistruotų karo medikų, jų padėjėjų (felčerių), veterinarijos gydytojų ir jų padėjėjų, tarnavusių svetimų šalių kariuomenėse, buvo užregistruota 119¹¹⁴ (žr. 8 lentelę), į mobilizaciją atsiliepė vos 35 asmenys. Veikiausiai tokį mažą atvykusiųjų skaičių lėmė tai, kad medicinos darbuotojų apskritai trūko. Todėl didelį medikų trūkumą kariuomenėje bandyta kompensuoti 1920 m. kovo 24 d. Farmacijos magistrų, provizorių ir jų padėjėjų iki 45 m. mobilizacija.

8 lentelė¹¹⁵

**Žinios apie 1870–1900 m. gimisius
karo medikus, tarnavusius svetimų šalių kariuomenėse**

Užregistruotų komendantūrose skaičius	
Karo gydytojų	10
Felčerių	95
Veterinarijos gydytojų	4
Veterinarijos sanitarų	10

Tikslinių mobilizacijų eiga ir rezultatai leistų teigti, kad atskirų mobilizuojamųjų kategorijos maždaug atitiko to meto krašto mobilizacijų rezultatus ir iš bendro konteksto neišsiskyrė – nestojusių pagal Karininkų mobilizaciją buvo 31,42 %, Karo medikų – 29,41 %.

Tokią atsargią krašto vyrų reakciją į karo tarnybą galima būtų aiškin-

¹¹³ 1923 08 27 KAM Mobilizacijos skyriaus raštas dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 764, ap. 1, b. 77, l. 56.

¹¹⁴ Statistinės žinios apie kariškius, tarnavusius svetimų šalių armijose, g. 1870–1900 m., užsiregistravusius apskričių komendantūrose (be datos) // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 125.

¹¹⁵ Lentelė sudaryta pagal: „Statistinės žinios apie kariškius, tarnavusius svetimų šalių armijose, g. 1870–1900 m., užsiregistravusius apskričių komendantūrose“ (be datos) // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 125.

ti veikiausiai dar sunkiai suvokiama valstybingumo idėja. Per paskutinį šimtmetį du vienas po kito nuslopinti sukilimai, kurių skaudūs padariniai – kontribucijų našta, carinės valdžios represijos ir rekrūtų ėmimas, masinė emigracija – ilgas dešimtmečius veikė kolektyvinę atmintį, lietuvių visuomenė formavosi kone pagrindžio sąlygomis. Kariuomenės teismo pirmininkas plk. Petras Šniukšta 1925 m. taip pakomentavo šio laikotarpio dezertyravimo priežastis: „Į karinės prievolės atlikimą Rusijos kariuomenėje lietuvių tiek inteligentija, tiek liaudis žiūrėjo kaip į bausmę ir visokiais, teisėtais ir neteisėtais, būdais vengė kariauti.“ Persiėmę rusų inteligentų pažiūromis, kurių esmė buvo neigti valdžią ir viską, ką ji daro, jie vengė prievolių ir pareigų¹¹⁶. Ilgainiui tai suformavo tam tikrą santykio su centrine valdžia modelį, kuris neišnyko ir Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

Teiginys, kad Vyriausybės vadovas prof. Augustinas Voldemaras neskubėjo kviesti savanorių vien dėl to, kad šie, kariuomenėje apginkluoti, nepalaikytų bolševikų¹¹⁷, ginčytinas. Veikiausiai politinė šalies vadovybė puikiai suprato Lietuvos „visuomenės“ mentaliteto ypatumus ir antikarinę prigimtį.

Dar 1919 m. rugpjūčio 11 d. Lietuvos delegacijos pirmininkui Paryžiaus konferencijoje buvo pateiktas apsvarstyti svetimšalių legionų formavimo Lietuvoje projektas. Buvo planuojama suformuoti apie 6000 vyrų atskirą dalinį, kuris būtų pavaldus Lietuvos kariuomenės Generaliniam štabui. Prireikus „legioną“ būtų galima išplėsti iki divizijos (30 000 karių), kuri kovon stotų po 3 mėn. rengimo¹¹⁸. Pažymėtina, kad vokiečių (saksų) savanorių pajėgas Lietuvoje sudarė apie 4000 vyrų. Todėl toks projektas realiai galėjo būti įgyvendintas. Nepriklausomybės kovų ankstyvuju laikotarpiu apsiginti pavyko iš dalies padedant „svetimšalių legionams“.

Daug sakantis 1926 m. rugsėjį išsiuntinėtas Vyriausiojo štabo Mobilizacijos skyriaus pranešimas su instrukcija karo apygardų viršininkams, kaip elgtis su dezertyrais pagal 1926 m. priimtą Amnestijos įstatymą. Jame

¹¹⁶ Pulk. Šniukšta, Apie dezertyravimą // *Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, p. 5–6.

¹¹⁷ J. Rudokas, *Pirmasis pėstininkų pulkas – Lietuvos kariuomenės pradžia*, <http://www.verslobanga.lt/ltleidinys.full/4628654b2e47e> [žiūrėta 2011 12 15].

¹¹⁸ 1919 08 11 Williamo N. Swarthouto, Suvienyty Valsitijų lauko artilerijos kapitono, raštas „Apie Svetimtautiškų legionų formavimą“ Lietuvos delegacijos Paryžiuje pirmininkui // *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 12, l. 2–3.

teigiama, kad visi grįžę pabėgę kareiviai turi nustatyta tvarka atsiskaityti už išsineštą ar sunaikintą valdinį turtą, nors patys ir nebūtų gražinami į aktyviają karo tarnybą. Nurodyta:

a) 1896 m. gimusius ir ankstesnių metų, išstarnavusius ne mažiau kaip 6 mėn., įtraukti į atsargą, neištarnavusius 6 mėn. – į naujokų rezervą;

b) mobilizuotus pagal puskarininkių, inteligentų, „farmaceutų“ mobilizacijos įstatymus įtraukti į atsargą, naujokų rezervą arba apsaugą¹¹⁹.

Taigi nagrinėjamoju laikotarpiu dezertyravusių karių socialinė sudėtis buvo gana marga, todėl jiems apibūdinti netinka viena socialinė charakteristika – tai buvo skirtingo amžiaus, išsilavinimo, skirtingos socialinės padėties bei gyvenimiškos patirties ir, be abejo, motyvacijos žmonės. Jaunai Lietuvos valstybei kovų dėl Lietuvos valstybingumo įtvirtinimo laikotarpiu teko grumtis ne tik su išorės priešais, bet ir su nemažos dalies šalies visuomenės nusistatymu.

KARO TARNYBOS VENGIMO SĄSAJOS SU LIETUVOS GYVENTOJŲ EMIGRACIJA 1920–1923 M.

Viena pagrindinių XIX a. Lietuvos gyventojų emigracijos priežasčių buvo nenoras tarnauti carinės Rusijos kariuomenėje¹²⁰. Didžiausia emigracija užfiksuota 1904–1914 m., kai prasidėjo Rusijos–Japonijos karas. Emigraciją skatino carinės Rusijos vyriausybės represijos prieš persekiojamus 1905–1907 m. revoliucijos dalyvius. Dar labiau emigracija padidėjo Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, kai į JAV 1912 m. išvyko 14 071, 1913 m. – 24 647, 1914 m. – 21 584 lietuviai.

Nepriklausomybės kovų laikotarpiu Lietuvos gyventojų emigracijos pokyčius taip pat galima būtų sieti su tarnyba kariuomenėje. 1919 m. nėra jokių duomenų apie emigravusius iš Lietuvos. Gali būti, kad tuo metu

---

¹¹⁹ 1926 09 08 Vyriausiojo štabo Mobilizacijos skyriaus pranešimas II karo apygardos viršininkui // *LCVA*, f. 530, ap. 1, b. 205, l. 14.

¹²⁰ **Kasperavičiūtė V.**, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940* (daktaro disertacija), VDU, Kaunas, 2011, p. 85.

Vyriausybė nedavė nurodymo fiksuoti kertančiųjų valstybės sieną skaičiaus¹²¹. Tik 1920 m. pradėta išvykstančiuosius registruoti. Sunku pasakyti, kiek tam turėjo įtakos karinės vadovybės susirūpinimas šaukiamąjo amžiaus jaunuolių išvykimu į užsienį, tačiau Generalinio štabo susirašinėjimas su Vietinės kariuomenės brigados štabu byloja, kad nemažai išvykusiųjų į Ameriką buvo šaukiamąjo amžiaus jaunuoliai, besislapstantys nuo karo tarnybos¹²². Tais metais iš Lietuvos vien tik į JAV legaliai išvyko 3514 gyventojų¹²³. 1921 m. I Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavime viena iš priemonių kovai su besislapstančiais nuo karo tarnybos šauktiniais buvo siūlymas savivaldybėms išvis neišduoti pasų šaukiamąjo amžiaus jaunuoliams¹²⁴.

Kiek gyventojų iš Lietuvos išvyko nelegaliai, nėra nežinoma. Dar 1919 m. daugelis šaukiamąjo amžiaus vyrų prieš šaukimo paskelbimą išvyko į Vokietiją. Siena su Vokietija tuo metu buvo praktiškai nesaugoma, ten prieglobstį rado ir pabėgę Lietuvos kariuomenės kariai. Vokietijos valdžia tokius pabėgėlius mielai priimdavo ir išnaudodavo kaip pigią darbo jėgą. Ir nors Vokietija buvo įsipareigojusi tokius bėglius grąžinti, faktiškai grąžindavo tik silpnos sveikatos ir darbui netinkančius. Reaguodama į susidariusią padėtį, KAM vadovybė nurodė komendantams vadovautis potvarkiais, kuriais visi besislapstantys užsienyje būtų skelbiami tėvynės išdavikais¹²⁵.

Karo atašė Vokietijoje karininkas J. Chodakauskas 1919 m. rugsėjį krašto apsaugos ministro paprašė pateikti išaiškinimą, nes pasiuntinybės pasų skyrius nežinojo, kaip turi elgtis: ar galima išduoti pasus visiems Vokietijoje gyvenantiems Lietuvos piliečiams, ar, atsižvelgiant į paskelbtą mobilizaciją, šaukiamųjų metų piliečiams pasų išdavimą sulaukyti, ar

¹²¹ *Ten pat*, p. 88.

¹²² L. e. Generalinio štabo Kanceliarijos skyriaus viršininko pareigas telefonograma (be datos) Vietinės kariuomenės brigados vadui su Generalinio štabo rezoliucija: „reikalinga sustabdyti išvažiavimą šaukiamų kariuomenėn“ // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 380, l. 81.

¹²³ **Kasperavičiūtė V.**, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940* (daktaro disertacija), VDU, Kaunas, 2011, p. 39.

¹²⁴ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo (1921 m. rugsėjo 20–24) posėdžių protokolas // *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 87, l. 36.

¹²⁵ Šakių miesto ir apskrities komendanto rašto Nr. 1658 KAM Mobilizacinės dalies viršininkui nuorašas // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 359, l. 96.

apriboti kuriam laikui, nes kasdien kreipiasi po keletą žmonių, 20–30 m. vyrų, dauguma – žydų tautybės¹²⁶.

Prielaidą, kad didelis emigravusių iš Lietuvos žmonių skaičius tiesiogiai susijęs su karo tarnybos vengimu, patvirtintų duomenų apie emigravusius į Lenkiją ar Vilniaus kraštą nebuvimas, nors Lietuvos Vyriausybė norintiems emigruoti į Lenkiją jokių oficialių draudimų netaikė¹²⁷. Pažymėtina, kad Lenkijos valdžia Vilniaus krašto vyrus mobilizuodavo kartu su kitais. Turimi duomenys byloja, kad kaip tik iš Vilniaus krašto tuoj po mobilizacijos ar paskelbus naujokų šaukimą lietuviai ir gudai bėgdavo į Lietuvą¹²⁸.

1921 m. vasario mėn. Kretingos apskrities viršininkas skundėsi vidaus reikalų ministru, kad daug šaukiamojo amžiaus vyrų slapstosi Latvijoje, kiti bėga į Klaipėdos kraštą, įsidarbina pas ūkininkus, dėl to sunkesnė jų paieška. Daugelis pabėgdavo su suklastotais dokumentais, vien Kretingos apskrityje buvo susekta apie 200 dokumentų padirbinėtojų¹²⁹.

Buvo ir kita, vadinamųjų „emigrantų per prievartą“, kategorija. Priklusomai nuo besikeičiančių politinių ar karinių aplinkybių etnografinės lietuvių žemės (valsčiai) atsidurdavo šiapus arba anapus demarkacijos linijos. Pagal Ferdinando Fošo (*Ferdinand Foch*) 1919 m. rugpjūčio 3 d. patvirtintą antrąją demarkacijos liniją Suvalkų apskritis atiteko Lenkijai. Likviduojant Suvalkų miesto ir apskrities komendantūrą 32 komendantūros kareiviai paprasčiausiai pabėgo¹³⁰.

Į 1921 m. rugsėjo 20–24 d. vykusio I Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavimo dienotvarkę Alytaus, Raseinių, Marijampolės, Mažeikių, Telšių ir Vilkaviškio (pasienio ruožų komendantūrų) karo komendantų iniciatyva buvo įtrauktas ir dezertyrų gaudymo klausimas¹³¹.

---

¹²⁶ 1919 09 16 karo atašė karininko J. Chodakausko raštas Nr. 56 krašto apsaugos ministru // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 359, l. 57.

¹²⁷ **Kasperavičiūtė V.**, *min. veik.*, p. 91.

¹²⁸ 1922 04 29 Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus Žvalgų dalies pareiškimas Nr. 245 ž. d. Generalinio štabo viršininko I padėjėjui // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 416, l. 10.

¹²⁹ 1921 02 17 Kretingos apskrities viršininko pranešimas vidaus reikalų ministru // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 74, l. 200–201.

¹³⁰ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 135.

¹³¹ 1921 08 04 Vietinės kariuomenės brigados aplinkraštis Nr. 8 visiems miestų ir apskričių karo komendantams // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 487, l. 39–40.

Problemą aštrino ir tai, kad, lietuviškiems valsčiams atsidūrus už demarkacijos linijos, dezertyrų, kilusių iš tų valsčių (ar ten radusių prieglobstį) nebuvo įmanoma sulaukyti¹³². Kartais prireikdavo net Užsienio reikalų ministerijos įsikišimo, kaip kad 1921 m. iš kariuomenės pabėgusiam kariui, kilusiam iš Pasvalio apskrities, kuri arbitražo komisijos sprendimu buvo priskirta Latvijai, grąžinti. Kario padarytą žalą už išsineštą valdišką turtą atlyginti buvo nutarta pareikalauti per Latvijos valdžios organus¹³³.

Svarbus įvykis buvo 1922 m. Steigiamojo Seimo priimtas Žemės reformos įstatymas. Kartu su šia reforma toliau vyko ir karių aprūpinimas žeme¹³⁴. Lietuvių istoriografijoje staigus emigracijos sumažėjimas siejamas su įsibėgėjusia žemės reforma – 1924–1925 m. buvo sparčiai dalijama žemė valstiečiams¹³⁵. Daug Lietuvos piliečių, gyvenančių Latvijoje, ypač nepasiturinčių, noriai atsiliepė į 1923 m. rudens šaukimą, nors vizos atvykti naujokams kainavo 570 rublių. Tokio „pilietinio sąmoningumo“ centrinė Lietuvos valdžia nesitikėjo, nes kai kuriose Lietuvos apskrityse (pvz., Šiauliu) nė nebuvo sudarytos naujokų ėmimo komisijos¹³⁶.

Tačiau praleidžiamas faktas, kad 1923 m. prasidėjo kariuomenės pritaikymo taikos meto sąlygoms procesas. Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms, Lietuvos kariuomenė nebuvo labai mažinama iki 1923 m. Dėl įtemptos padėties prie demarkacijos linijos su Lenkija reikėjo išlaikyti gana didelę kariuomenę. Nors didžiojoje Lietuvos dalyje karo padėtis buvo atšaukta 1920 m. kovo 1 d., ji liko galioti 30 km pasienio zonoje, Lietuvos kariuomenėje ir geležinkelyje¹³⁷. Pasienio zonoje karo padėtis buvo atšaukta 1922 m. rugsėjį, tačiau Lietuvos kariuomenėje liko galioti¹³⁸, o tai reiškė, kad veikė ir karo lauko teismai.

¹³² 1921 03 07 Alytaus miesto karo komendanto pranešimas Vietinės kariuomenės brigados vadui // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 61.

¹³³ 1922 03 18 krašto apsaugos ministro raštas užsienio reikalų ministrui // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 138, l. 26.

¹³⁴ **Aničas J.**, *Nepriklausomybės kovos Pasvalio krašte 1918–1919 metais*, Vilnius, 1997, p. 90.

¹³⁵ **Eidintas A.**, *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 69.

¹³⁶ 1923 [ruduo] Lietuvos atstovybei Latvijoje l. e. Lietuvos konsulo pareigas A. Bauža // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 194, l. 10.

¹³⁷ Įsakymas // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 20, p. 5.

¹³⁸ Įstatymo karo stoviuvi įvesti pakeitimas // *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 19 (105).

1922 m. sausį Kaune išleistas pirmasis įsakymas, numatantis galimybę pradėti demobilizaciją pavasarį. Ši pirmoji demobilizacinė akcija tik iš dalies, maždaug 25 %, sumažino ginkluotąsias pajėgas. Visuose daliniuose ir toliau tarnavo apie 45 tūkst. žmonių¹³⁹. Kaip rodo slapti įsakymai kariuomenei, dalyvavimas karo veiksmuose teritorijoje buvo pripažįstamas iki 1923 m. balandžio 23 d.¹⁴⁰ Iš tiesų tik 1923 m. prasidėjo realus kariuomenės mažinimo procesas. Per metus ji buvo sumažinta daugiau nei dvigubai – nuo 40 502 (1923 m. sausio mėn.) iki 16 373 (1924 m. sausio mėn.)¹⁴¹.

Kitas svarbus įvykis buvo 1923 m. paskelbtas Amnestijos įstatymas, kuriuo remiantis visi iki 1924 m. rugpjūčio 1 d. grįžę į savo dalis pabėgę kariai buvo atleidžiami nuo bausmės. Daugeliui nestojusių tarnauti naujų tai buvo paskata grįžti į tėvynę.

Neturime tikslių duomenų apie išvykusiųjų amžių, socialinę priklausomybę – šiems dalykams išsiaiškinti reikia atskiro tyrimo, – tačiau emigracijos pokyčius vienaip ar kitaip galima būtų sieti su šaukimais ir mobilizacijomis į Lietuvos kariuomenę. 1920–1923 m. išvykstančiųjų gyventojų skaičiaus dinamika rodo spartų emigracijos šuolį, o 1924 m. – staigų jos sumažėjimą (žr. 9 lentelę).

9 lentelė¹⁴²

1920–1924 m. emigravusių Lietuvos gyventojų skaičius

Metai	Emigravo iš viso	Išvyko į JAV
1920	3934	3514
1921	5166	4185
1922	7119	6494

¹³⁹ **Rezmer W.**, Vidurio Lietuvos karinis potencialas. Bandymas įvertinti padėtį // *Darbai ir dienos*, VDU, Kaunas, 2004, p. 86.

¹⁴⁰ 1926 07 17 l. e. I karo apygardos viršininko pareigas plk. Jakaičio raportas Vyriausiojo štabo viršininkui // *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 122, l. 62, 62 ap.

¹⁴¹ **Vaičėnonis J.**, Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. // *Karo archyvas*, t. XVII, Vilnius, 2002, p. 144.

¹⁴² **Kasperavičiūtė V.**, *Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940* (daktaro disertacija), VDU, Kaunas, 2011, p. 39.

1923	8932	8132
1924	3051	861

Per metus legaliai išvykusių gyventojų skaičius sumažėjo beveik tris kartus. Tradiciškai toks ženklus išvykstančių iš Lietuvos gyventojų skaičius sietinas su JAV vyriausybės pradėta vykdyti emigracijos politika – kvotų įvedimu. Tačiau neatsižvelgiama į tai, kad 1923 m. paskelbtas Amnestijos įstatymas ir prasidėjęs kariuomenės mažinimo procesas taip pat galėjo gerokai prisidėti prie emigracijos mažėjimo.

ŽEMĖS REFORMOS ĮTAKA DEZERTYRAVIMUI

Dezertyrų skaičiaus mažėjimo tendencijas šiuo laikotarpiu galima būtų sieti su žemės valdymo klausimu. 1920 m. liepos 26 d. Steigiamojo Seimo priimtas Įstatymas kariams žeme aprūpinti skelbė, kad žemės gali gauti tik tie kariai, „kurie nebuvo teismo baudžiami ir ištikimai tarnavo kariuomenėje ligi karo pabaigos ir demobilizacijos“¹⁴³. Pradėjusi dalyti žemę Lietuvos valdžia apeliavo į jautriausią visuomenės dalį. XX a. pr. žemės ūkiu Lietuvoje vertėsi per 80 % gyventojų, iš jų 75 % – valstiečių, kuriems priklausė tik 25 % visos žemės. Trečdalis valstiečių buvo bežemiai ir mažžemiai¹⁴⁴. Noras gauti žemės pastūmėjo tūkstančius valstiečių į kariuomenę. Nepriklausomybės kovoms pasibaigus, pirmieji gauti žemės galėjo būti kariai savanoriai, partizanai ir šauliai, dalyvavę Nepriklausomybės kovose¹⁴⁵.

Didžiausią mobilizuotų karių skaičių sudarė būtent ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų vaikai. Iš esmės neraštingą agrarinę visuomenę galimybė gauti žemės, kuri ilgą laiką buvo vienintelė įmanoma kapitalo forma, galėjo stipriai paveikti. Veikiausiai dėl to jau 1919 m. pavasarį padaugėjo perbėgusių į Lietuvos kariuomenės pusę lietuvių kareivių ir karininkų, tarnavusių bolševikinėje Lietuvių (Pskovo) divizijoje¹⁴⁶ ir galbūt suvo-

¹⁴³ Įstatymas kariams žeme aprūpinti // *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 48, p. 458.

¹⁴⁴ **Vaskela G.**, *Žemės reforma Lietuvoje 1919–1940 m. Analizuojant Rytų ir Vidurio Europos agrarinės raidos XX a. III–IV dešimtmečiais tendencijas*, Vilnius, 1998, p. 7.

¹⁴⁵ Žemės reformos įstatymas // *Vyriausybės žinios*, 1922, Nr. 83, p. 1–6.

¹⁴⁶ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 62.

kusių bolševikų valdžios neperspektyvumą. Bolševikų ideologija atmetė privatinės nuosavybės teisę, todėl daugelio pasidavusių agitacijai lietuvių viltys lengvai praturtėti sudužo. Retas žemdirbys galėjo susivilioti kolektyvine žemės valdymo forma. Nepriklausomybės kovoms pasibaigus, iš 38 700 naujakurių 10 600 buvo būtent savanoriai ir pirmaisiais nepriklausomybės metais į kariuomenę mobilizuoti kariai¹⁴⁷.

Bėgliai suaktyvėdavo rugiapjūtės metu¹⁴⁸, tarsi patvirtindami žemdirbio sąmonėje glūdinį metafizinį prisirišimą prie žemės – dėl laiku neįdirbtų laukų grėšė badas visai ūkininko šeimai. Žemės motyvas vyravo visą Nepriklausomybės kovų laikotarpį: „Kam man eiti, jei neina ginti tėvų žemės tie, kurie jos turi“, – savo atsiminimuose rašė tūlas Nepriklausomybės kovų dalyvis¹⁴⁹. Karinę vadovybę dažnai pasiekdavo tarnaujančių vyrų artimųjų prašymai išleisti nors mėnesį atostogų ūkio sutvarkyti. Liudyti būdavo pasitelkiami kaimynai ūkininkai, jų liudijimus tvirtindavo net valsčiaus viršaitis. Atmetus prašymą, kariai paprasčiausiai pabėgdavo¹⁵⁰.

Siekdami išsaugoti darbo jėgos išteklius, neretai ūkininkai net neleisdavo savo sūnų į Lietuvos kariuomenę, slėpdavo, kai kuriems pavykdavo susitarti su vietos pareigūnais, kad nerodytų pernelyg didelio uolumo, ieškodami vengiančių karo tarnybos ar dezertyravusių karių. Sugauti dezertyrai neretai už išpirką vietos milicijos būdavo tiesiog paleidžiami¹⁵¹. Ūkininkai nevengė ir atviros konfrontacijos su vietos valdžios pareigū-

---

¹⁴⁷ **Vareikis V.**, Pasienio incidentai (Lietuvos šaulių partizaninė veikla) // *Darbai ir dienos*, t. 40, Kaunas, 2004, p. 113.

¹⁴⁸ 1922 02 02 Vietinės kariuomenės brigados vado slaptas pranešimas krašto apsaugos ministrui, kariuomenės vadui, Generalinio štabo viršininkui, I pėstininkų divizijos vadui, II pėstininkų divizijos vadui, III pėstininkų divizijos vadui, IV pėstininkų divizijos vadui, Kavalerijos divizijos vadui, Artilerijos viršininkui, Karo technikos viršininkui, Kariuomenės teismo valstybės gynėjui „Žinios už 1921 metus“ // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 152, l. 37.

¹⁴⁹ **Šidlauskas V.**, Krauju atpirkto be kraujo priešui neatiduosiu // *Savanorių žygiai 2. Nepriklausomybės karių atsiminimai* (sud. P. Ruseckas), fotografuotas leidimas, Vilnius: Muzika, 1991, p. 234.

¹⁵⁰ 1920 09 30 Juzės Šlamiėnės prašymas 1-ojo pasienio pulko vadui // *LCVA*, f. 764, ap. 1, b. 10, l. 31–32.

¹⁵¹ 1921 01 28 5-o pėst. pulko 2-os kulkosvaidžių kuopos kareivių I. Šimkaus ir S. Vitkaus parodymai apie papirkimą, slėpimąsi ir nestojimą į Lietuvos kariuomenę // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 74, l. 243.

nais. Kretingos apskrityje dar 1921 m. užfiksuota vietos milicijos ginkluotų užpuolimų siekiant sugautus naujokus išvaduoti atvejų¹⁵².

Didelis dezertyrų skaičius per visą Nepriklausomybės kovų laikotarpį vertė politinę ir karinę šalies vadovybę ieškoti būdų ir priemonių, kaip sumažinti šiuos nuostolius, išlaikyti kariuomenės pajėgumą net ir aktyviems kovos veiksams pasibaigus.

1922 m. sausį Kaune buvo išleistas pirmasis įsakymas, kuriame numatyta galimybė pradėti demobilizaciją pavasarį. Kariuomenė pradėta mažinti, siekiant palengvinti valstybės ekonominę naštą. Išlaikyti didelę, brangiai kainuojančią kariuomenę, nevykstant kovos veiksams, valstybei buvo per didelė našta. Mažinant kariuomenę dalis karių buvo išleisti į atsargą, dalis – neribotų atostogų, nes karo padėtis nebuvo atšaukta, o nuolatiniai konfliktai prie demarkacijos linijos su Lenkija galėjo bet kada vėl virsti karu.

Atostogų buvo išleidžiami kariai, baigę pirminius mokymus, vieninteliai darbininkai šeimoje. Pirmenybė buvo teikiama ūkininkams, paskui – mažžemiams. Miestų gyventojai ir bežemiai šia teise pasinaudoti negalėjo, o bendras išleistų atostogų karių skaičius negalėjo viršyti 50 % pulko personalo sudėties¹⁵³. Kitais metais po Klaipėdos krašto prijungimo tokia teise galėjo pasinaudoti visi eiliniai ir grandiniai, išskyrus raštininkus ir mokomųjų dalių mokinius pėstininkų dalyse¹⁵⁴.

1923 m. liepos mėn. karinė vadovybė nutarė išleisti karius dviejų savaitių atostogų rugiapjūtės darbų nudirbti: iš provincijoje dislokuotų karinių dalinių – iki 50 % sudėties, Kaune – iki 20 %. Rugiapjūtės laiką nustatydavo divizijų vadai savo nuožiūra¹⁵⁵. Ėmus taikyti atostogų lauko darbams praktiškai, pabėgimų, kurių dažniau būdavo rugiapjūtės metu, gerokai sumažėjo. Sumažėjo ir pabėgusių kareivių skaičius apskritai.

1924 m. birželį buvo panaikintas įsakymas siųsti einamąsias žinias apie

¹⁵² 1921 02 17 Kretingos apskrities viršininko pranešimas Vidaus reikalų ministerijai // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 74, l. 200–201.

¹⁵³ 1922 05 06 Generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katče raštas Nr. 1221 // *LCVA*, f. 764, ap. 1, b. 54, l. 17.

¹⁵⁴ 1923 05 18 KAM Mobilizacijos skyriaus raštas visų dalių vadams ir kariškų įstaigų viršininkams // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 182, l. 41.

¹⁵⁵ 1923 07 20 l. e. Generalinio štabo viršininko pareigas plk. ltn. Griciaus aplinkraštis divizijų vadams ir įstaigų viršininkams // *LCVA*, f. 764, ap. 1, b. 77, l. 39.

pabėgusius iš karinių dalinių karius į Generalinį štabą¹⁵⁶. Ir nors dezertyravimo visiškai išgyvendinti nepavyko, tai jau nebebuvo opi valstybės problema, gresianti kariuomenės pajėgumui ar visuomenės saugumui. Tą aiškiai parodė ir kitais metais surengtas bandomasis šaukimas į kariuomenę. 1925 m. karinė vadovybė planavo surengti trijų savaičių kursų atsargos kareiviams. Buvo numatyta pašaukti 6000 atsargos kareivių, paleistų iš kariuomenės 1921 ir 1922 m. Kadangi atsarginių šaukimas kartoti karo mokslų buvo skelbiamas pirmą kartą, kai kurie kariniai viršininkai, matyt, ne be pagrindo baiminosi, kad šaukimas gali nepavykti. Todėl šaukiamų atsarginių skaičių siūlyta sumažinti perpus – iki 3000¹⁵⁷.

Atsarginiai buvo šaukiami rugsėjo 29 ir 30 d. Alytaus ir Seinų apskrityse. Iš viso abiejose apskrityse buvo pašaukta 2220 atsarginių, gimusių 1897, 1898, 1899 ir 1900 metais. Neatvyko vos 24 atsargos kariai, dar 203 šaukimo komisija atleido nuo šaukimo kaip netinkamus¹⁵⁸. Bandomasis atsargos karių šaukimas pasiteisino su kaupu ir kitais metais buvo numatyta tokius šaukimus vykdyti visose karinėse apygardose. Stebėtinai mažas neatvykusių karių skaičius leistų teigti, kad Lietuvos politinei ir karinei vadovybei pavyko sustiprinti piliečių pasitikėjimą valstybe ir jos kariuomene.

Žemė karių elgsenai buvo vienas svarbiausių veiksnių. Ėmus taikyti prevencines priemones, aiškiai orientuotas į žemdirbišką visuomenės dalį, dezertyrų skaičius kariuomenėje ėmė sparčiai mažėti.

Galimybė lengvai gauti žemės visiškai nepaveikė Lietuvos miestų, ypač žydų tautybės, gyventojų. 1920 m. lapkritį Žydų tautos taryba raštu kreipėsi į Generalinio štabo Mobilizacijos skyrių klausdama, koks skaičius žydų tautybės šauktinių pašaukta Steigiamojo Seimo nurodymu kiekvieno šaukimo metu atskirai, kiek piliečių žydų buvo pašaukta kiekvienų šaukiamųjų metų, koks yra pašauktų (mobilizuotų) žydų tautybės naujokų ir kitų tautybių piliečių santykis¹⁵⁹. Šie duomenys pateikti 10 lentelėje.

---

¹⁵⁶ 1924 06 06 Generalinio štabo I skyriaus viršininko pranešimas 1-ojo p. p. vadui Nr. 801 // *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 85, l. 133.

¹⁵⁷ 1925 04 21 II karo apygardos viršininko slaptas raportas kariuomenės vadui // *LCVA*, f. 510, b.10, l. 7.

¹⁵⁸ 1925 11 07 5-o pėst. DLK Kęstučio pulko vado mjr. Garbaliausko raportas II karo apygardos viršininkui su priedu „Pranešimas apie šaukimą ir apmokymą atsarginių Alytaus ir Seinų apskrityse 1925 m.“ // *LCVA*, f. 510, b. 10, l. 23–24.

¹⁵⁹ 1920 11 30 Žydų Tautos Tarybos Ekonomijos skyriaus viršininko raštas Nr. 5815 Ge-

Žinios apie priimtus į kariuomenę žydų tautybės piliečius, g. 1896–1901 m.

Gimimo metų	Priimtų į kariuomenę karių skaičius			Pasislėpusių nuo tarnybos šauktinių skaičius		
	Bendras skaičius	Žydų tautybės		Bendras skaičius	Žydų tautybės	
1896	19 268	1142	5,90 %	3 533	234	6,62 %
1897	16 260	889	5,46 %	2 940	213	7,24 %
1898	16 814	927	5,51 %	2 820	158	5,60 %
1899	18 685	1 028	5,50 %	2 838	166	5,84 %
1900	20 650	1 635	7,91 %	2 307	248	10,74 %
1901	20 854	3 163	15,16 %	1 641	343	20,90 %

Mažiausias procentas žydų tautybės naujokų Lietuvos kariuomenėje užfiksuotas per pirmąsias mobilizacijas: 1896 m. gim. – 5,90 %, 1897 m. – 5,46 %, 1898 m. – 5,51 %, 1899 m. – 5,50 %. Tik paskutiniųjų metų šauktinių, gimusių 1901 m., skaičius išaugo kone tris kartus – 15,16 %. Tačiau išaugo ir pasislėpusių nuo tarnybos žydų tautybės šauktinių skaičius – iki 20,90 %¹⁶¹. Šių metų gimimo vyrų mobilizacija buvo paskelbta tik 1920 m. rugpjūčio 13 d.

1921 m. vykdant 1901 m. gimusių naujokų šaukimą apskrityse, Vilkaviškio apskrities viršininkas (?) Volonsevičius raportavo KAM Mobilizacijos skyriui, kad apskrityje priimta 12 žydų tautybės naujokų. Per paskutinį šaukimą 1896–1900 m. gimusių vyrų, t. y. vykstant Nepriklausomybės kovoms, žydų tautybės naujokų į kariuomenę priimta nebuvo¹⁶². Tokie rezultatai daugiau negu netikėti, juolab kad Vilkaviškis garsėjo kaip svarbus žydų religinis centras – pirmojo Lietuvos gyventojų surašymo

neralinio štabo Mobilizacijos skyriui // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 29, l. 412.

¹⁶⁰ Lentelė sudaryta remiantis 1922 12 30 duomenimis: Žinios apie skaičių priimtų kariuomenėn žydų, g. 1896–1901 // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 23.

¹⁶¹ 1922 12 30 Žinios apie skaičių priimtų kariuomenėn žydų, g. 1896–1901 // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 23.

¹⁶² 1921 11 11 VRM Vilkaviškio apskrities viršininko raštas Nr. 1068 KAM Mobilizacijos skyriui // LCVA, f. 929, ap. 5, b. 50, l. 820.

duomenimis, 1923 m. Vilkaviškyje gyveno 7263 gyventojai, iš jų – 3206 (44 %) žydai¹⁶³.

Tokia padėtis susidarė dėl to, kad žydų tautybės šauktiniai neturėjo gimimo liudijimų. Pirmojo pasaulinio karo metu daugelis įstaigų evakavosi, archyvai buvo išvežti į Rusiją, dalis liko lenkų užgrobtame Vilniuje. Kiti sąmoningai slėpė savo amžių. 1919–1920 m. naujokų ėmimo komisijos žydų tautybės jaunuolius į naujokų sąrašus įtraukdavo amžių nustačiusios pagal išvaizdą¹⁶⁴. Vėliau situacija pagerėjo. 1921 m. I Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavime mjr. A. Zubrys taip apibūdino susidariusią padėtį: „Su žydais sunku, pas juos daug trūksta metrikų. Gi sulig dabar gautais pasais jie visi gimę tais metais, kurie nešaukti [nešaukiamųjų metų].“ Panevėžio rabiną, parvežusį gimimo liudijimus, buvo žadama netgi pakarti¹⁶⁵.

Tokių rezervuotą žydų tautybės šauktinių požiūrį lėmė istoriškai susiklosčiusios aplinkybės – tai miestų gyventojai, neturėję agrarinės kultūros tradicijos, tradiciškai vertėsi amatais ir prekyba. Dezertyravimo mažėjimo 1920 m. negalėtume sieti ir su žemės valdymo klausimu, nes Lietuvos žydų apsisprendimui neturėjo įtakos galimybė lengvai gauti žemės. Vis dėlto Lietuvos žydai įnešė savo indėlį Nepriklausomybės kovų laikotarpiu. 1933 m. buvo įkurta Žydų karių, kovotojų nepriklausomybei atvaduoti, sąjunga. Jos duomenimis, Nepriklausomybės kovose dalyvavo daugiau kaip 2000 žydų karių. Tačiau daug vaisingesnė buvo žydų Lietuvos savivaldybių kūrimo veikla, darbas miestų valdybose ir tarybose nei Lietuvos kariuomenėje.

---

¹⁶³ *Lietuvos gyventojai: pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Lietuvos Respublikos centrinis statistikos biuras, Kaunas, 1926.

¹⁶⁴ Žinios apie pašauktus, priimtus, paliuosuosius ir nestojusius naujokus. Rokiškio apskrities nuo pradžios šaukimo ligi 1 d. sausio mėn. 1921 // *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 50, l. 4.

¹⁶⁵ Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo (1921 m. rugsėjo 20–24) posėdžių protokolas // *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 87, l. 36 ap.

TEISINĖS IR INSTITUCINĖS KOVOS SUDEZERTYRAVIMU PRIEMONĖS

Siekiant sumažinti dezertyrų skaičių Lietuvos kariuomenėje, reikėjo sukurti efektyviai funkcionuojančią sistemą, kuri užtikrintų jų persekiojimą. Ši užduotis šalies politinei ir karinei vadovybei nebuvo lengvesnė nei kariuomenės organizavimas. Pirmiausia buvo pradėta stiprinti teisinę bazę.

1920 m. vasario 6 d. įsigaliojo naujas Valstybės Tarybos priimtas Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo. Jis pakeitė iki tol Lietuvoje galiojusius Rusijos Karinio baudžiamojo statuto 126–140 straipsnius¹⁶⁶. Naujojo įstatymo 128 str. skelbė: „Kariškis, savo valia palikęs savo dalį arba tarnavimo vietą, tikslu visiškai pasišalinti nuo karo tarnybos arba nuo tarnavimo kariaujančiojoje armijoje, arba tik laikinai karo veiksmuose (žygiuose), laikomas pabėgusiu nuo tarnybos. Savo dalies ar tarnybos vietos savo valia palikimas, neturint nė vieno iš pirmojoje šio straipsnio dalyje nurodytų tikslų, laikomas savavališku pasišalinimu.“¹⁶⁷

Įvairių valstybių karo baudžiamosios teisės kodeksai skirtingai apibrėžia dezertyro sąvoką. Vieni dezertyravimą sieja su pabėgimu iš tarnybos vietos siekiant visiškai išvengti karo tarnybos, kiti – su tam tikru laiko tarpsniu nuo pasišalinimo momento. Pasišalinime iš tarnybos skiriami du aspektai: 1) vidinis (subjektyvusis) tikslas – visiškai išvengti karo tarnybos; 2) išorinis (objektyvusis) – pasišalinti iš tarnybos vietos. Dėl tokios dvilypės pabėgimo sudėties buvo dvejopas požiūris į pabėgimo esmę¹⁶⁸.

Naujasis įstatymas skyrė du nusikaltimus: pabėgimą nuo tarnybos ir savavališką pasišalinimą. Šiuo įstatymu Lietuva perėjo prie pirmosios pažiūros į pabėgimą, t. y. vidinio (subjektyviojo) momento įvertinimo: jei karys palieka kariuomenę, siekdamas visiškai išvengti karo tarnybos arba dalyvavimo, nors ir laikinai, karo veiksmuose, laikomas dezertyru, o jei

¹⁶⁶ *Воинский устав о наказаниях* (С. В. П. 1869 г. XXII кн. изд. 4, с примечаниями по 1 ноября 1914 г.), сост. Д. Ф. Огневъ, Петроградъ, 1915.

¹⁶⁷ Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 1 (19), p. 3.

¹⁶⁸ К.-К., *Побег со службы, Энциклопедический словарь* (издат. Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ), Петербургъ, 1890–1907.

tokio tikslo neturi – savavališkai pasišalinusiu¹⁶⁹. Tokiu pat subjektyviu požymiu vadovaujantis buvo baudžiama ir už neatvykimą laiku į karo tarnybą be pateisinamų priežasčių (129 str.) bei tyčinį susižeidimą, savęs arba kito asmens sužalojimą, turint tikslą, nors ir laikinai, išvengti karo tarnybos arba tarnavimo kariaujančioje armijoje, arba dalyvavimo karo žygyje (127 str.)¹⁷⁰.

Rusijos Kariniame baudžiamajame statute, išleistame 1869 m., su papildymais iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios taip pat buvo skiriami du nusikaltimai: dezertyrais laikomi kariai, kurie išbuvo savo valia pasišalinę taikos metu ilgiau kaip 6 dienas, o karo metu – ilgiau kaip 3 dienas ir 1 parą „priešo akivaizdoje“. Naujokams, neištarnavusiems pusės metų, šis terminas buvo pailgintas iki 15 dienų taikos metu ir 7 dienų karo metu. Kariai, palikę tarnybos vietą ir joje nebuvę trumpiau, nei įstatyme numatyta, buvo laikomi savavališkai pasišalinusiais. Pagal nusikaltimo padarymo pobūdį abu nusikaltimai buvo tarpatūs: „самовольная отлучка и побѣгъ, представляясь совершенно тождественными преступлениями“. Pabėgimas nuo savavališko pasišalinimo skyrėsi tik aiškiai apibrėžtu laiko tarpsniu. Suėjus nustatytam terminui, sugautas arba nors valandą pavėlavęs grįžti karys buvo laikomas dezertyru. Pasišalinimo tikslas ar vidiniai motyvai kvalifikuojant nusikaltimą neturėjo jokios reikšmės. Pabėgusiu (dezertyru) buvo laikomas tik tikrosios karo tarnybos karys. Komandiruoti į dalis atsarginiai, taip pat atvykę į mokymus asmenys pabėgusiais nebuvo laikomi¹⁷¹.

Senajo Rusijos Baudžiamojo statuto nuostatos buvo būdingos ir kitoms imperinio mąstymo arba pretenduojančioms tokiomis tapti didžiosioms valstybėms – Prancūzijos, Italijos, Belgijos karo teisės kodeksai taip pat siejo dezertyro sąvoką su pasišalinimo iš tarnybos (buvimo ne tarnyboje) laiku. Tiesa, nagrinėjamu laikotarpiu Rusijos imperijoje jau buvo įteisinta pirmoji pažiūra į pabėgimą, tačiau, nors šie Rusijos baudžiamojo statuto pakeitimai buvo padaryti 1916 m., dėl vokiečių okupacijos Lie-

---

¹⁶⁹ Pulk. Šniušksta, Apie dezertyravimą // *Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, p. 2.

¹⁷⁰ Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 1 (19), p. 3.

¹⁷¹ *Воинский устав о наказанияхъ* (С. В. П. 1869 г. XXII кт. изд. 4, с примечаниями по 1 ноябрю 1914 г.), сост. Д. Ф. Огневъ, Петроградъ, 1915, с. 148–150.

tuvos teritorijoje neįsigaliojo. Dauguma lietuvių karininkų, prisidėjusių prie Lietuvos kariuomenės kūrimo, buvo karo mokslus Rusijoje baigę ir karinės patirties turintys žmonės. Veikiausiai jų dėka ir buvo inicijuotas Baudžiamojo statuto pakeitimas.

Naujajame įstatyme buvo aiškiai apibrėžta dezertyro sąvoka – tiek pabėgę iš tarnybos kariai, tiek nestoję tarnybon šauktiniai ar mobilizuojamieji laikomi dezertyrais. 1921 m. rugsėjo 20–24 d. vykusiame I Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavime svarstomas dezertyrų klausimas buvo siejamas su trimis nusižengusių asmenų kategorijomis:

- 1) pabėgusiais iš dalių;
- 2) priimtais į kariuomenę, bet neatvykusiais į komendantūrą;
- 3) visai nestojusiais naujokais¹⁷².

Baudžiamojo statuto pakeitimai, susieję nusikaltimo padarymą su vidiniu nusistatymu, t. y. pabėgimą traktuojant kaip savavališką tarnybos vietos palikimą siekiant visiškai išvengti karo tarnybos, aiškiai apibrėžė piliečio ir valstybės santykį. Toks nusikaltimo traktavimas susiejo karo prievolės atlikimą su pareiga valstybei ir visuomenei. Vengimas atlikti šią pareigą buvo baudžiamas ne tik laisvės atėmimu, bet ir tam tikrų piliečio teisių (pilietinių, turto apsaugos, šeimos) suvaržymu. Nuteisti už dezertyravimą asmenys, kuriems teismo sprendimu buvo apribotos asmens laisvės, nuo šaukimo ir įtraukimo į atsargą buvo atleidžiami, kol bus grąžintos jų pilietinės teisės.

Taigi ne visi karines dalis palikę kariai buvo laikomi dezertyrais. Priėmus naująjį įstatymą iškilo problema, kaip kvalifikuoti kiekvieną pasišalinimo iš tarnybos atvejį. Dalių vadai, kol nebuvo įsteigti ir parengti karo teismai, t. y. iki 1919 m. pabaigos, savarankiškai kvalifikuodavo ir nagrinėjo dezertyrų bylas, todėl praktikoje neretai tik nuo jų gerų norų priklausė sprendimas – kuriuos pabėgimo iš kariuomenės atvejus kvalifikuoti kaip savavališką pasišalinimą ir perduoti bylas nagrinėti pulko teismui, o kuriuos vertinti kaip pabėgimą (dezertyravimą) ir perduoti Kariuomenės teismo kompetencijai. Todėl dažnai pasitaikydavo kurioziškų atvejų, kai 5–7 kartus pabėgę iš kariuomenės ir kelerius metus nuo prievolės slapstęsi kariai buvo laikomi savavališkai pasišalinusiais iš tarnybos.

¹⁷² **Kuodys M.**, Pirmasis Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimas (1921 m. rugsėjo 20–24 d.) // *Karo archyvas*, t. XXVI, Vilnius, 2011, p. 102.

Tokie neteisėti bylų nukreipimai pulko teismui dažnai buvo Kariuomenės teismo valstybės gynėjo užprotestuojami¹⁷³.

Naujajame įstatyme pasišalinimo laikas nekeitė nusikaltimo sudėties, tačiau, skiriant bausmę už savavališką pasišalinimą, į tai buvo atsižvelgiama. Už savavališką pasišalinimą iš tarnybos pagal naująjį įstatymą numatytos bausmės: pirmą kartą pasišalinęs karys buvo baudžiamas nuo 3 iki 6 mėnesių „gaupvachtos“ (karo areštinės), antrą kartą – kalėjimu nuo 1 iki 3 metų, trečią kartą – kalėjimu nuo 2 iki 4 metų ir visų ypatingųjų asmens ir turtinių teisių atėmimu¹⁷⁴. Palyginti griežtos bausmės už antrąjį ir trečiąjį pasišalinimą nedaug skyrėsi nuo bausmės už dezertyravimą (pabėgimą) taikos metu.

Pažymėtina, kad už karo tarnybos vengimą, kaip ir pabėgimą, buvo baudžiama vienodai: taikos metu – ypatingųjų asmens ir turtinių teisių atėmimu ir nuo 2 iki 6 metų kalėjimo bausme; karo metu – visų teisių atėmimu ir sunkiųjų darbų kalėjimu nuo 4 iki 20 metų arba iki gyvos galvos, arba mirties bausme. Naujajame įstatyme buvo numatyta galimybė grįžusiems savo noru dezertyrams taikyti švelnesnes bausmes¹⁷⁵.

Jei įstatyme nebuvo numatyta mažesnės bausmės, nusikaltimą padaręs karys galėjo tikėtis tik Respublikos Prezidento malonės. Teikiant malonės prašymus buvo klausama karinės vadovybės nuomonės apie kiekvieną atvejį ir ar yra pagrindas bausmę sumažinti arba atleisti nuo bausmės.

Karinė vadovybė šiuo klausimu vadovavosi tam tikrais kriterijais. Krašto apsaugos ministras J. Šimkus, atsakydamas į II divizijos vado tarpininkavimo raštą dėl bausmės sumažinimo trims karo lauko teismo nu-teistiems 8-ojo pėst. pulko kariams, konstatavo:

„Česlovas Svetikas, be abejo, žmogus ištvirkinto būdo, kuris atsinešė su savim į tarnybą tiktai neigiamą savo pilietišką prievolių supratimą. Antra vertus, jis visus savo prasižengimus /pabėgimas iš kariuomenės ir paleidimas areštuoto iš daboklės/ padarė neturint iš tikrųjų supratimo apie karo tarnybą ir jos reikalavimus. Dėlei to manyčiau, kad jam būtų galima sumažinti bausmę. Kas dėl Miliaus Juozo ir Rimkaus Kazio, tai skaitau,

---

¹⁷³ Pulk. **Šniukšta**, Apie dezertyravimą // *Mūsų žinynas*, 1925, Nr. 22, p. 4.

¹⁷⁴ Kariškių baudžiamasis įstatymas dėl karo tarnybos vengimo // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 19, p. 3.

¹⁷⁵ *Ten pat.*

kad jie jokio uždėtos jiems bausmės<...> sumažinimo neužtarnavo, kadangi turėjo galimybės įgyti užtektinai kariško išsilavinimo ir pabėgo iš Ukmergės 1920 m. lapkričio mėn., t. y. kaip tik tuo metu, kuomet priešininkas pralaužė mūsų frontą<...> ir kiekvienas lietuvis, o ypač kariškis, turėjo ne bėgti, bet savo Tėvynę nuo pavojaus ginti.¹⁷⁶

Griežčiausiai buvo baudžiama už perbėgimą į priešų pusę. Už šį nusikaltimą buvo numatyta mirties bausmė. Malonės prašymai buvo tenkinami labai retai ir tik nustačius lengvinančių aplinkybių, t. y. jei į priešų pusę perbėgęs karys grįžo savo noru. Pabėgęs 12-ojo pėst. pulko kareivis A. Paškovičius, įstojęs į demarkacinės zonos lenkų miliciją, 1922 m. gruodžio 28 d. buvo suimtas su ginklu rankose. Jau 1923 m. sausio 9 d. Karo lauko teismo sprendimu jis buvo nuteistas mirties bausme pagal Baudžiamojo statuto Karo įstatų XXII knygos 136 str. už perbėgimą į priešų pusę. Nuosprendis įvykdytas sausio 14 d.¹⁷⁷ Proceso trukmė – nuo suėmimo iki nuosprendžio įvykdymo praėjus vos dviem savaitėms – rodo, kad, esant karo padėčiai, už tokius nusikaltimus buvo baudžiama visu griežtumu ir beveik niekada neamnestuojama.

1920 m. pabėgusio Gudų (Baltgudžių) bataliono eilinio Stasio Vitkausko, kaltinamo perbėgimu į priešų pusę, istorija. Pašauktas į Lietuvos kariuomenę 1920 m. gruodžio mėn., šis karys tarnyboje išbuvo vos tris dienas. Net nespėjo prisiekti. Perbėgęs į Lenkiją, gyveno ir dirbo pas gimines, vedė, susilaukė vaikų. Lenkams netarnavo, pačių lenkų buvo užregistruotas kaip svetimšalis. Tačiau 1926 m. netikėtai grįžo ir pasidavė savo noru. Pasklidus gandams apie amnestiją, tikėjosi sulaukti atleidimo nuo bausmės ir likusį laiką atitarnauti. Teisme savo poelgį motyvavo tuo, kad neva bėgo pas seserį, kuri buvo jam skolinga, paskui dėl pabėgimo kaltino bataliono vadą, dar savo jauną amžių ir minkštą būdą, tarnybos draugus, kurių įkalbėtas pabėgo. Tačiau 1926 m. Amnestijos įstatymas atleidimo nuo bausmės už perbėgimą į priešų pusę nenumatė. Todėl buvo teisiamas kaip perbėgęs į priešų pusę karo metu. Nors minėtas karys pasidavė savo noru, nuosprendis buvo griežtas – mirties bausmė, pakeičiant 15 metų

¹⁷⁶ 1921 12 05 krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas Respublikos Prezidentui // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 408, l. 386, 386 ap.

¹⁷⁷ 1923 01 18 12-o pėst. pulko štabo viršininko pranešimas Trakų apskrities karo komendantui // LCVA, f. 1126, ap. 4, b. 92, l. (nenumeruota).

sunkiųjų darbų kalėjimu ir su pasekmėmis, numatytomis Baudžiamojo statuto 28, 29 ir 30 str., t. y. ypatingųjų pilietinių teisių atėmimu¹⁷⁸. Tačiau tikrieji pabėgimo motyvai išryškėjo teikiant malonės prašymą. Minėtoje byloje figūruoja duomenys apie paveldėtą 20 ha žemės sklypą. Artėjanti amnestija teikė vilčių, kad pavyks lengvai išsisukti nuo bausmės. Yra atvejų, kai perbėgėliams į priešų pusę buvo dovanojama, tačiau šiuo atveju sumažinti bausmę pavyko tik didelėmis pastangomis, ir tai tik dėl to, kad tarpininkaujant, teikiant malonės prašymą, dalyvavo žymus teisininkas Augustinas Janulaitis¹⁷⁹.

Taip pat buvo numatyta atsakomybė ir už dezertyrų slėpimą. O senajame Kariniame baudžiamajame statute civiliams, slepiantiems dezertyrus, baudžiamoji atsakomybė nebuvo numatyta.

Dar 1919 m. rugsėjį įsigaliojo Karo baudžiamųjų įstatų XXII knygos papildymas, kuriame buvo numatyta atsakomybė tėvams ir artimiesiems už mobilizuotų naujokų ir pabėgusių iš kariuomenės asmenų slėpimą ir nurodytas baudos dydis – 10 000 auksinų¹⁸⁰. 1920 m. gruodžio 13 d. buvo paskelbtas naujas Steigiamojo Seimo priimtas Karinio baudžiamojo statuto papildymas, kad bausmė visiems, slepiantiems pabėgusius iš kariuomenės karius ar nestojusius tarnauti mobilizuotus vyrus, padidinta iki 20 000 auksinų arba už tai baudžiama kalėjimu nuo 6 mėn. iki 2 metų¹⁸¹. Tačiau praktika parodė, kad taikos teisėjai, skirdami bausmę už dezertyro slėpimą, skirdavo pernelyg švelnias bausmes, o kai kurie paprasčiausiai šio papildymo nuostatų netaikė.

Krašto apsaugos ministras J. Šimkus net kreipėsi į teisingumo ministrą, kad jis duotų atitinkamą nurodymą taikos teisėjams, nes dėl esamos padėties tik didėja dezertyravimo mastas¹⁸². Todėl dar 1921 m. vasario mėn. Vietinės kariuomenės brigados vadas mjr. Antanas Merkys pateikė

---

¹⁷⁸ 1926 11 12 Kariuomenės teismo nuosprendis // *LCVA*, f. 507, ap. 1, b. 4314, l. 29, 29 ap.

¹⁷⁹ Onos Vitkauskienės įgal. pris. adv. A. Janulaitis, Malonės prašymas Lietuvos Respublikos Prezidentui // *LCVA*, f. b. 4314, l. 35.

¹⁸⁰ Karo baudžiamųjų įstatų knygos XXII papildymas // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 13, p. 2.

¹⁸¹ Baudžiamojo statuto papildymas ir Karo Baudžiamųjų Įstatų 22 knygos 140 straipsnio papildymo (L. V. Ž., Nr. 13) panaikinimas // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 54, p. 1.

¹⁸² 1921 05 17 krašto apsaugos ministro J. Šimkaus raštas teisingumo ministrui // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 74, l. 330.

krašto apsaugos ministrui pasiūlymą, kad civilius, slepiančius dezertyrus, administraciniu būdu tiesiogiai baustų karo komendantai¹⁸³.

Kaip rodo praktika, karo komendantai, dar iki pateikiant šį pasiūlymą, ne kartą savarankiškai skyrė baudas tėvams, slepiantiems nuo tarnybos savo sūnus. Baudų dydis už sūnaus dezertyro slėpimą svyravo nuo 200 iki 1000 auksinų¹⁸⁴, už dezertyro slapstymą ištisus metus – 5000 auksinų arba 2 mėn. kalėjimo¹⁸⁵.

Už kurstymą pabėgti iš kariuomenės buvo baudžiama vadovaujantis galiojančio Rusijos Baudžiamojo statuto (1903 m.) 51 str. Be to, už kurstymą pabėgti iš kariuomenės grėsė daug sunkesnė bausmė, atsižvelgiant į tai, kaip ši nusikalstama veika buvo kvalifikuojama.

Sukilimo Aukštojoje Panemunėje metu iš 2-ojo atsargos bataliono pabėgo 181 karys. Jį nuslopinus, jau vasario 25 d. buvo paskelbtas Baudžiamojo statuto papildymas ir pakeitimas, kuriuo už kėsiniimąsi ginkluotu sukilimu nuversti valdžią ir pažeisti Lietuvos nepriklausomybę bausmė buvo sugriežtinta nuo 8 metų kalėjimo iki gyvos galvos¹⁸⁶.

Pamokanti Vlodo Šreiberio, 2-ojo atsargos bataliono sanitaro, kaltinto dalyvavus sukilime ir pabėgus iš kariuomenės, istorija. Vos prieš du mėnesius pašauktas į Lietuvos kariuomenę, šis karys, kilus neramumams, pasitraukė iš bataliono su ginklu ir amunicija. Tą patį vakarą jis buvo sumintas namie¹⁸⁷. Pažymėtina tai, kad sanitarui pagal statutą šautuvus nė nepriklausė, ginklą jis paėmė suagituotas tarnybos draugų, todėl, be kaltinimo pabėgus iš kariuomenės, dar buvo apkaltintas ir mėginimu ginklu nuversti valdžią. Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai numatė vietose, kur paskelbta karo padėtis, už įvairius nusikaltimus valstybei – ginkluotą sukilimą prieš valstybę, priešingą valstybei kariuomenės kurstymą ir kt. – ypatingais atvejais skirti išimtinę mirties bausmę. Į šių nusikaltimų

¹⁸³ 1921 02 09 Vietinės kariuomenės brigados vado pasiūlymas krašto apsaugos ministrui // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 74, l. 87.

¹⁸⁴ 1920 12 17 Mažeikių karo komendanto nutarimas Nr. 12 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 89, l. 13; 1921 01 27 Mažeikių karo komendanto nutarimas Nr. 25 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 89, l. 27.

¹⁸⁵ 1921 04 08 Mažeikių karo komendanto nutarimas Nr. 41 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 89, l. 46.

¹⁸⁶ Baudžiamojo Statuto papildymas ir pakeitimas // *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 20, p. 1.

¹⁸⁷ Vlodo Šreiberio tardymo lapas Nr. 2 // *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 121, l. 56.

kategoriją kaip Ypatingųjų valstybės apsaugos įstatų 14 str. papildymas pateko ir kita nusikalstama veika, apibūdinta šia nuostata – „už ėmimą kyšių naujokams arba kareiviams paleisti iš kariuomenės“¹⁸⁸.

Kariškių baudžiamąsias bylas nagrinėjo Kariuomenės (Armijos) teismas. Vietovėse, kur buvo paskelbta karo padėtis, Kariuomenės teismo kompetencijai priklausė ir kai kurios civilių (gyventojų) baudžiamosios bylos. Turint omenyje, kad tarpukario Lietuvoje ilgą laiką galiojo karo padėtis, tampa aišku, kiek daug ne tik kariškių, bet ir civilių baudžiamųjų bylų teko Kariuomenės teismui¹⁸⁹.

Už dezertyrų sulaikymą buvo atsakingi karo komendantai. Tiesioginė karo komendantų paskirtis buvo prižiūrėti mobilizaciją ir drausmę. Mobilizacija apėmė naujokų šaukimą, atsargos karių ir karo priemonių registravimą, karo padėties ir Šaulių sąjungos rinktinių reikalus¹⁹⁰. Komendantūra, gavusi žinių apie pabėgusį karį, pranešimą registruodavo ir pavesdavo vietos milicijos įstaigai vykdyti persekiojimą – ieškoti, suimti ir pristatyti į komendantūrą. Pastaroji suimtąjį ir jo bylą siųsdavo į karinį dalinį, iš kurio jis pabėgo. 1921 m. Kėdainių miesto ir apskrities karo komendantas, teisindamasis dėl prastų dezertyrų sulaikymo rezultatų, aiškino, kad komendantūra, kaip atskira kariuomenės dalis, atliekanti patruliavimo, sargybos, konvojavimo tarnybas, dezertyrams gaudyti karo policininkų etatų nėra numačiusi, ir kaltę dėl neveiklumo suvertė vietos milicijai¹⁹¹. Tokiu būdu visa dezertyrų persekiojimo našta buvo užkraunama vietos milicijos įstaigai.

Pirmajame Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavime svarstant dezertyrų klausimą už neveiklumą gaudant dezertyrus nemažai kliuvo vietos milicijos įstaigoms. Mažeikių karo komendantas kpt. Jonas Šlepetytis atvirai pareiškė, jog, gavęs milicijos pranešimą, kad dezertyro nerado, atsakymu nepasitenkina, o visuomet siunčia kareivį patikrinti. Ne-

---

¹⁸⁸ Nr. 287 Ypatingųjų Valstybės Apsaugos Įstatų § 14 papildymas // *Vyriausybės žinios*, 1920, Nr. 23, p. 2.

¹⁸⁹ **Janauskas P.**, *Istorinė byla. POW narių teismas Kaune 1920 metais*, Kaunas: VDU, 2005, p. 15.

¹⁹⁰ **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.*, V., 1998, p. 109.

¹⁹¹ 1921 02 28 Kėdainių miesto karo komendantas pranešimas Vietinės kariuomenės brigados vadui // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 64, l. 59.

retai pabėgę kariai namuose ir buvo sulaikomi. Anot komendanto, vietos milicijos pareigūnai, nenorėdami gadinti santykių su vietos gyventojais, dezertyrų gaudyti pernelyg nesistengia¹⁹². Kauno karo komendantas kpt. Jonas Mačiulaitis apkaltino vietos milicininką tyčia suklaidinus gaudyti dezertyrų vedamus kareivius¹⁹³.

Atvirai pareikštas nepasitikėjimas milicijos darbu išskėlė milicijos atsakomybės klausimą. 1920 m. lapkričio 22 d. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Juozo Navako įsakyme milicijai buvo nurodyta visokeriopai padėti karo komendantams gaudyti dezertyrus¹⁹⁴.

Siekiant optimizuoti komendantūrų darbą mobilizacijos klausimu, 1920 m. vasario 23 d. buvo įsteigta Vietinės kariuomenės brigada. Jos žinioje buvo visos karo metu formuojamos atsargos dalys, nuo gegužės mėn. jai priklausė visos komendantūros ir Atsargos (Drausmės) kuopa¹⁹⁵. Vietinės kariuomenės brigados vadas veikė divizijos vado teisėmis ir tiesiogiai buvo pavaldus Generalinio štabo viršininkui. Sukūrus šią instituciją, pagerėjo institucinis bendradarbiavimas gaudant dezertyrus. Duomenys apie pabėgusius iš dalių, grįžusius savo noru ir sugautus karius iš komendantūrų kas mėnesį buvo siunčiami Vietinės kariuomenės brigados štabui.

Pirmajame Lietuvos miestų ir apskričių karo komendantų suvažiavime sprendžiant, kas turi bausti dezertyrus, vieningai buvo priimtas sprendimas, kad:

- 1) kariai dezertyrai (pabėgę iš dalių) būtų baudžiami dalyse;
- 2) priimti, bet nestoję į kariuomenę naujokai – komendantų;
- 3) visai nestoję naujokai – Priėmimo komisijos.

Kiekviena karinė dalis, teisdama už karinius nusikaltimus, veikė vadovaudamasi Pulko teismo įstatais¹⁹⁶. Esant karo padėčiai veikė ir karo lau-

¹⁹² Pirmojo Lietuvos kariuomenės karo komendantų suvažiavimo (1921 m. rugsėjo 20–24) posėdžių protokolas // *LCVA*, f. 483, ap. 7, b. 87, l. 6.

¹⁹³ *Ten pat*, l. 36.

¹⁹⁴ 1920 11 22 VRM Piliečių apsaugos departamento direktoriaus J. Navako aplinkraščio Nr. 39 apskričių viršininkams nuorašas // *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 380, l. 107.

¹⁹⁵ **Lesčius V.**, Lietuvos kariuomenė 1918–1920, Vilnius, 1998, p. 162.

¹⁹⁶ Pulko teismų steigimas vadovaujantis rusų įstatais, 1919 m. vasario 13 d. // *Vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 4, p. 3.

ko teismai. Karo teismai buvo sudaromi svarbiems nusikaltėliams, kurių nusikaltimai visiškai aiškūs ir kurių nereikia nuodugnai tirti, teisti. Karo teismo tikslas – kuo greičiau nubausti nusikaltėlį ir užkardyti nusikaltimo plėtros galimybę. Karo teismai buvo sudaromi vietovėse, kur kariuomenė aktyviai kovojo su priešu arba kur buvo paskelbta karo padėtis. Jeigu vietovėje, kur buvo reikalingas karo teismas, jau veikė pulko teismas, pastarajam buvo pavedamos ir karo teismo funkcijos. Karo teismas teisė tik už šiuose įstatuose, Karo baudžiamųjų įstatų XXII knygoje ir Baudžiamojo statuto straipsniuose nurodytus nusikaltimus:

pabėgimą pas priešininką (136 str.);

savavališką pasišalinimą iš sargybos priešininko akivaizdoje (158 str.);

savavališką šalinimąsi „kariškai pajėgai vadovauti“, jei šalintis nereikalavo tarnybos pareigos (245 str.);

nesutikimą dalyvauti mūšyje (245 str.);

kurstymą mūšyje žodžiu, pavyzdžiu arba kitaip veikiant pasiduoti priešininkui arba pabėgti iš mūšio lauko, nors tas kurstymas ir neturėtų pasekmių (246 str.);

savavališką pasidavimą į nelaisvę (248 str.) ir kt.¹⁹⁷

Po kelių mėnesių Ministrų Kabinetas nusprendė papildyti karo teismo baustinių nusikaltimų sąrašą keletu pozicijų – už pabėgimą iš kariuomenės, jei buvo pabėgta ilgiau kaip tris dienas (128, 131 str.), „už bolševikinę, priešvalstybinę ir priešininkų Valstybių naudai agitaciją kariuomenės tarpe, kurstančią prie aktingo Vyriausybės įsakymų nepildymo ar vyriausybei priešinimosi, prie aktingo prieš valstybės tvarką ėjimo, prie sukilimo prieš Vyriausybę, prie sudarymo bolševistinių ir kitų organizacijų, jei prasikaltėlis ant karštų pėdų susektas, vis viena ar tai bus kareivis, ar civilis žmogus, baudžiamas nuo 2 metų kalėjimo iki mirties bausmė“¹⁹⁸.

Už lengvesnius nusikaltimus įstatymo buvo numatyta galimybė bausmę atlikti drausmės dalyse. Tarnybos laikas bausmės atlikimo metu buvo įskaitomas, jei jis buvo trumpesnis nei tarnyba. Atlikęs bausmę karys tęsti tarnybos grįždavo į savo dalį. Drausmės (Atsargos) kuopa buvo suformuota 1920 m. gegužės mėn., 1921 m. rudenį ji buvo performuota į

---

¹⁹⁷ Įsakymas kariuomenei, 1919, Nr. 61.

¹⁹⁸ Įsakymas kariuomenei, 1919, Nr. 85.

Drausmės batalioną¹⁹⁹. Tam įtakos turėjo ne tik gana didelis pabėgusių karių skaičius, bet ir pagerėjęs institucijų darbas juos gaudant. Drausmės bataliono 3-ioji kuopa, kurioje bausmę atlikdavo iš dalių pabėgę kariai, buvo pati didžiausia. Dar 1924 m. Karo kalėjime buvo numatyta 160 vietų kareiviams, 20 – karininkams, taip pat 8 karceriai. 1924 m. sausio–spalio mėn. kalėjime kalėjo 1742 kariai, nuteisti už karinius nusikaltimus (vidutiniškai 174 per mėn.)²⁰⁰. Karo metu jame galėjo tilpti iki 300 nuteistųjų, maždaug tiek kalinių buvo 1922 m.²⁰¹ Tačiau paskelbus amnestiją bausmę atliekančių kalinių skaičius gerokai sumažėjo. Prie to prisidėjo ir akivaizdžiai pagerėjęs institucijų darbas. 1923 m. Vietinės kariuomenės brigada buvo išformuota, jos vado teisės buvo perduotos divizijų vadams. Užbėgant įvykiams už akių reikia pasakyti, kad, 1926 m. duomenimis, Karo kalėjime bausmę atliko 24 už savavališką pašalinimą, pabėgimą iš kariuomenės ir kitus nusikaltimus karo teismų nuteisti kariai. Tik 10 iš jų buvo nuteisti už dezertyravimą²⁰². Dėl teisinių ir institucinių priemonių dezertyrų skaičius Lietuvos kariuomenėje nagrinėjamu laikotarpiu ėmė sparčiai mažėti.

IŠVADOS

Nepriklausomybės kovų laikotarpiu sumanymas kurti savo kariuomenę nebuvo populiarus visuomenėje. Daugiausia iš savanorių sutelkta Lietuvos kariuomenė sunkiai galėjo apginti valstybės sienas ir įtvirtinti valstybingumą. Nemažai pašauktųjų į karo tarnybą stojo nenoriai, slaps-tėsi, bėgo į užsienį. Nuo tarnybos bandė išsisukti kas trečias ketvirtas pašauktas (mobilizuotas) krašto vyras (26–35 %).

Didelių pabėgimų iš karo tarnybos skaičių lėmė tiek išorinės, tiek vidinės aplinkybės – išorės priešų grėsmė, karių parengimo ir aprūpinimo ga-

¹⁹⁹ 1921 11 07 įsakymas Vietinės kariuomenės brigadai Nr. 8 // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 73, l. 1.

²⁰⁰ 1924 10 29 Karo kalėjimo viršininko raštas II karo apygardos Tiekimo skyriaus viršininkui // *LCVA*, f. 1473, ap. 1, b. 390, l. 289.

²⁰¹ 1930 03 01 Karo kalėjimo ir drausmės dalies viršininko raportas Nr. 15 Kauno miesto ir apskrities karo komendantui // *LCVA*, f. 1473, ap. 1, b. 390, l. 234.

²⁰² Sąrašas karių, nuteistų karo teismų 1926 m. // *LCVA*, f. 1473, ap. 1, b. 401, l. 7.

limybės, tautinių kadro ir tautinės savivokos stoka. Lietuvos kariuomenę palikdavo mažiausiai kas penktas šeštas pašauktas vyras (15,89 %). Bendras Lietuvos kariuomenės dezertyrų skaičius Nepriklausomybės kovų laikotarpiu, apytiksliais duomenimis, viršijo 20 000.

Dalis Lietuvos gyventojų sunkiai suvokė valstybingumo siekį arba dėl praktinių interesų stojo į svetimų valstybių kariuomenes. Nemažai jų buvo užverbuota Vokietijos belaisvių stovyklose, mobilizuota Lenkijos valdžios. 48 % visų Lenkijos kariuomenės perbėgėlių lietuvių ir lenkų fronte buvo mobilizuoti iš Suvalkų, Vilniaus ir Gardino apskričių.

Nepriklausomybės kovų laikotarpiu dezertyravusių karių socialinė sudėtis buvo gana marga – tai buvo skirtingo amžiaus, išsilavinimo, socialinės padėties ir gyvenimiškos patirties žmonės. Tikslinių mobilizacijų rezultatai atspindi bendrą dezertyravimo mastą – nestojusių tarnauti per karininkų mobilizaciją buvo 31,42 %, karo gydytojų – 29,41 %.

Dėl įtvirtintų teisinių ir institucinių priemonių dezertyrų skaičius Lietuvos kariuomenėje nagrinėjamu laikotarpiu palaipsniui mažėjo. Nepriklausomybės kovų pradžioje vyravusią ribotą dezertyro sąvokos sampratą pakeitė nuostata, susiejusi vengimą atlikti karo tarnybą su asmeniniu nusistatymu.

Už karo tarnybos vengimą buvo ribojamos pilietinės teisės. Esant karo padėčiai karo teismų kompetencijai buvo priskiriama vis daugiau civilių baudžiamųjų bylų, susijusių su dezertyrų klausimais, karo komendantai savarankiškai baudė civilius administracinėmis bandomis.

Daugiausia šauktinių ir mobilizuotų karių buvo ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų vaikai, todėl dezertyrų skaičiaus mažėjimo tendencijos sietinos ir su žemės valdymo klausimu. Galimybė gauti žemės pasibaigus mobilizacijai buvo esminis veiksnys, lėmęs nemažos dalies Lietuvos gyventojų apsisprendimą ir jų santykį su valstybe.

Įteikta 2013 m. spalio 3 d.

LES DESERTEURS DE L'ARMÉE LITUANIENNE PENDANT LES COMBATS POUR L'INDÉPENDANCE ET LA PÉRIODE DE CONSOLIDATION DE L'INDÉPENDANCE 1918-1923

Paulius PACEVIČIUS
Université Vytautas Magnus

En 1918, lorsque la Lituanie a proclamé son indépendance, la question de la consolidation de l'état et de la protection de ses territoires était un point central. Avec la menace croissante d'un ennemi extérieur, l'armée lituanienne, organisée seulement sur une base de volontariat pouvait difficilement prétendre à défendre les frontières et à consolider l'état, et donc une mobilisation des hommes du pays a alors été mise en place. A l'annonce des premières mobilisations, une partie des appelés au service militaire s'inscrivaient de mauvais gré, certains se cachaient ou partaient à l'étranger, à peu près entre 1/6 et 1/5 des appelés désertaient les rangs des unités de l'armée lituanienne. Le nombre global de déserteurs (qui comprend ceux qui ne se sont pas inscrits ou ceux qui ont déserté) de l'armée lituanienne lors des combats pour l'Indépendance (1918-1920) selon des données approximatives a dépassé les 20 000 hommes.

Ce n'était pas uniquement la peur de mourir sur les champs de bataille ou d'être blessé au combat qui déterminait ces désertions. Il y avait d'autres facteurs importants : les problèmes d'approvisionnement en matériel de l'armée, le manque de personnel qualifié, le manque de formations de soldats, et souvent aussi l'absence d'une conscience nationale. Une partie des lituaniens influencés par une agitation hostile ou par des intérêts personnels comprenaient encore difficilement le but d'une indépendance, ils s'inscrivaient alors dans des armées étrangères. Beaucoup de lituaniens ont été engagés dans des camps de prisonniers allemands, de prisonniers de guerre ou mobilisés par le gouvernement polonais. En 1920, sur le front lituanien-polonais, 48% de tous les déserteurs de l'armée polonaise furent mobilisés dans les régions de Suwałki, de Vilnius et de Grodno.

Le grand nombre de déserteurs dans l'armée lituanienne obligeait alors le gouvernement politique et militaire à prendre des décisions sévères. Les

punitions pour insoumissions étaient sévèrement réprimées, les mouvements de citoyens étaient quant à eux limités. Lors de l'état de guerre, de plus en plus d'affaires pénales concernant des personnes civiles pour des questions de désertions ont été déposées à la compétence des tribunaux militaires et des commandants de guerre punissaient à leur propre initiative des civils par des amendes administratives. Grâce à des moyens juridiques et institutionnels, les actes liés à des désertions ont été fortement endigués et ce, sur une longue durée. Le processus de diminution des effectifs de l'armée qui a commencé en 1922 a eu également de l'influence et l'année suivante une amnistie générale a été promulguée pour les soldats déserteurs, ce qui permit le retour des déserteurs ayant fui à l'étranger.

La réforme agraire a par ailleurs renforcé la confiance des citoyens en leur état. La plus grande partie des appelés et des soldats mobilisés était composée par des enfants de fermiers et d'agriculteurs, d'où une tendance à la diminution du nombre des déserteurs à la fin des combats pour l'indépendance liée à la question de la gestion de la terre : la possibilité de recevoir un terrain à la fin de la mobilisation fut un facteur essentiel qui a influencé la décision des habitants lituaniens et qui a déterminé leur relation avec l'Etat.

DEFECTORS OF THE LITHUANIAN ARMY DURING THE FIGHTS FOR INDEPENDENCE AND THE CONSOLIDATION OF STATEHOOD IN 1918–1923

Paulius PACEVIČIUS
Vytautas Magnus University

In 1918, when Lithuania declared its independence, the question of consolidating its statehood and preserving the territory arose. There were increasing threats from an external enemy. The Lithuanian Army was composed entirely of volunteers, and was not able defend national borders and consolidate statehood. It was therefore decided to organise a mobilisation of the men of the country. After the first call for mobilisation, some of the men mobilised joined the military service reluctantly; they went into

hiding and fled abroad. Up to 20% of those mobilised fled from the Lithuanian Army. The total number of Lithuanian army defectors (who did not join the military service and soldiers who escaped) during the fights for independence (1918–1920) exceeded 20,000.

This behaviour of the soldiers was not always influenced by the natural fear of being killed on the battlefield or being crippled. Other factors such as the lack of technical materials, the lack of professional personnel and the possibility of military training, and often the lack of national consciousness were no less important. There were those in the Lithuanian population who still barely understood the aspiration of statehood, and exposed to hostile propaganda or driven by practical interests voluntarily joined the armies of other countries. A number of Lithuanians were recruited in German prisoner of war camps or mobilised by the Polish government. In 1920, 48% of all deserters from the Polish army were mobilised from Suwalki (Suwalki), Grodno and Vilnius counties at the Lithuanian-Polish front.

The large number of defectors from the Lithuanian Army forced the country's political and military leadership to undertake strict measures. The penalties for evasion of military service were increased and the movement of citizens was restricted. As the country was at war, more civilian criminal cases concerning defector issues were transferred to the Military Courts, and Military Commandants punished civilians with administrative fines independently. Thanks to the entrenched legal and institutional measures, the losses due to the defection in the Lithuanian Army were eventually significantly reduced. This was influenced to some extent by the process of reducing the army, which began in 1922 and the Law on Amnesty, adopted the following year, exempting soldiers who had deserted from punishment and providing preconditions for the return of defectors who had fled abroad.

Acceleration of land reform strengthened the confidence of citizens in their state. The children of farmers and agriculture workers constituted the largest number of conscripted and mobilised soldiers; therefore, the reason for the decreasing number of defectors at the end of the fights for independence was related to the issue of land management – the possibility of getting land at the end of the mobilisation was the key factor influencing the determination of the Lithuanian population defining their relationship with the state.